

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

ПИСАРЕНКО МИРИНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

Науковий керівник:

Кононко О.Л., докт. психол. наук., завідувач кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Рецензенти:

Бобро Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Гордієнко Т.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 6 від 12.12.2025 р.

Завідувач кафедри дошкільної освіти: _____

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	11
1.1. Власна гідність як феномен особистісного зростання.....	11
1.2. Аналіз особливостей розвитку гідності впродовж дошкільного дитинства.....	18
1.3. Принципи та педагогічні умови ефективного виховання у дітей 5-7 років власної гідності.....	27
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ П. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ДІТЕЙ СТАШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	38
2.1. Опис методики констатувального експерименту.....	38
2.2. Характеристика рівнів сформованості у старших дошкільників власної гідності.....	44
2.3. Система формування у дітей 5-7 років власної гідності у ЗДО ...	57
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	85

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Виховання власної гідності у дітей старшого дошкільного віку» досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати представлено у двох розділах роботи. На теоретичному рівні схарактеризовано стан розробки проблеми вітчизняними та зарубіжними фахівцями; визначено зміст та структуру провідної категорії; розкрито особливості розвитку власної гідності в дошкільному дитинстві; обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу виховання досліджуваної якості у ЗДО. З метою розв'язання емпіричних завдань дослідження розроблено програму й методику констатувального експерименту; визначено критерії, показники та структурні компоненти вихованості у дітей 5-7 років власної гідності; описано рівні сформованості даної якості у досліджуваних старшого дошкільного віку; розроблено систему формування власної гідності, обґрунтовано педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО, розкрито технологію виховання даної моральної якості у дітей 5-7 років.

Ключові слова: гідність як особистісний феномен, власна гідність дошкільника, вікова динаміка змін у проявах гідності, адекватна самооцінка, педагогічні умови оптимізації, освітні інновації, створення розвивального середовища.

The topic of the qualification work "Education of self-esteem in children of senior preschool age" was studied at the theoretical and empirical levels. The results are presented in two sections of the work. At the theoretical level, the state of development of the problem by domestic and foreign specialists is characterized; the content and structure of the leading category are determined; the features of the development of self-esteem in preschool childhood are revealed; pedagogical conditions for optimizing the process of educating the studied quality in preschool education are substantiated. In order to solve the empirical tasks of the

study, a program and methodology for a ascertaining experiment have been developed; criteria, indicators and structural components of upbringing in children 5-7 years of self-esteem have been determined; the levels of formation of this quality in the studied children of senior preschool age are described; a system for forming self-esteem has been developed, pedagogical conditions for optimizing the educational process in preschool education are substantiated, and the technology for educating this moral quality in children 5-7 years of age has been revealed.

Key words: dignity as a personal phenomenon, a preschooler's own dignity, age dynamics of changes in manifestations of dignity, adequate self-esteem, pedagogical conditions for optimization, educational innovations, creation of a developmental environment.

ВСТУП

Актуальність. На часі дослідження складних феноменів, які складають значну частину суб'єктивних переживань людиною життя - щастя, надія, довіра, заздрість, совість, гідність. Дослідження власної гідності обумовлене необхідністю знання феноменології явища, його структури для коректного використання даного поняття у теоретико-практичних психологічних та педагогічних наукових працях. Це тим більш важливо, що має місце неоднозначне розуміння проблеми гідності представниками різних людинознавчих наук.

Складність емпіричного розв'язання особистістю проблем екзистенціального самовизначення, пошуку відповідей на запитання про цінність людини, набувають значущості для рішення практичних задач моральності. Проблема ціннісного самоствавлення особистості та її ставлення до інших людей набуває особливого значення в період зміни світоглядних і ціннісних основ суспільства, упровадження в освітній процес принципів гуманітаризації та особистісно орієнтованої парадигми.

Посилився інтерес дослідників до захисту честі і гідності людини, розробляється проблема психолого-педагогічної допомоги постраждалим від насилля та нанесення моральної шкоди, усе активніше використовуються педагогічні технології виховання гідності у школярів. Опосередковано проблема гідності розглядалася фахівцями в контексті досліджень самосвідомості (В.Татенко, Т.Титаренко, С.Тищенко, Чамата), самоповаги, самооцінки та Я-концепції (О.Безкоровайна, Н.Дятленко, О.Кононко), саморегуляції моральної поведінки (І. Бех, М. Боришевський, І.Зязюн).

З огляду, що усе починається з дитинства, важливо дослідити особливості розвитку власної гідності в ранньому онтогенезі, закладання основи даного феномену у старшому дошкільному віці, коли починає розвиватися самосвідомість, формується довільна поведінка, закладається фундамент особистісного становлення та системи основних моральних

цінностей. На жаль, безпосередньо дослідженням особливостей формування у дітей старшого дошкільного віку елементарних форм власної гідності займається обмежена кількість психологів і педагогів. До них можна віднести І.Беха, О. Кононко, Н. Чиренко .

В період докорінних світоглядних змін відбувається оновлення вимог до розвитку особистості. Вони спонукають освітню галузь визначати нові освітні завдання, оновлювати освітні принципи, реформувати зміст освіти. Згідно із Законом України «Про освіту», одним із основних завдань освітньої системи є виховання особистості, збагачення на цих підвалинах виховного потенціалу, створення сприятливих умов для реалізації природних здібностей та набутих можливостей.

Соціальний запит на гармонійну та різнобічну особистість відображений в Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, в яких наголошується на перспективах формування неповторної унікальної людини. У Базовому компоненті дошкільної освіти України підкреслено, що необхідно формувати дітей дошкільного віку не лише систему знань, основи наукового світогляду, а й розвиток їхньої гідності, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації. Розвиток ціннісного ставлення особистості до себе та оточуючого світу має стати пріоритетним напрямом сучасної освіти [3].

Неоднозначність розуміння феномену власної гідності, відсутність достатньої кількості досліджень, предметом уваги яких є специфіка, структура, критерії визначення та типологія даного феномену, засвідчують недостатню розробленість даної теми та обумовлюють актуальність нашого дослідження *«Виховання власної гідності у дітей старшого дошкільного віку»*.

Мета дослідження: на основі аналізу психолого-педагогічних джерел експериментально дослідити особливості виховання у дітей старшого

дошкільного віку власної гідності та теоретично обґрунтувати педагогічні умови та технології її виховання у ЗДО.

Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання комплексу таких **завдань дослідження**:

1. Проаналізувати сучасний стан розробки проблеми виховання в особистості власної гідності, розкрити зміст та структуру даної категорії.

2. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО та визначити стратегію виховання у дітей 5-7 років власної гідності.

3. Визначити критерії, показники та компоненти, за якими оцінюється міра вихованості у дітей старшого дошкільного віку власної гідності.

4. Схарактеризувати рівні вихованості у дошкільників власної гідності як базової якості особистості.

5. Розробити систему виховання у дітей 5-7 років власної гідності в умовах ЗДО.

Об'єкт дослідження - процес виховання у дітей старшого дошкільного віку власної гідності.

Предмет дослідження - особливості вихованості та педагогічні умови оптимізації процесу формування у дітей старшого дошкільного віку власної гідності.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають: положення філософії та психології про системність як оптимальну форму функціонування особистості (В. Кремень, С.Максименко, Ю.Приходько, Л.Шелестова); вчення про детермінацію і закономірності розвитку особистості у дошкільному дитинстві (А.Богуш, Н.Гавриш, Г.Костюк, В.Котирло, Т. Піроженко, Т.Поніманська); положення про особливості виховання гідності як моральної якості особистості (І.Бех, О.Безкоровайна, Дж. Гілфорд, Н.Дятленко, А. Маслоу, О.Кононко, Н.Чиренко,.

З метою розв'язання означених вище завдань дослідження нами використано **методи**:

теоретичні: вивчення психолого-педагогічних джерел з метою уточнення змісту поняття «власна гідність», розробки критеріїв, показників та компонентів гідної поведінки дітей 5--7 років; аналіз, порівняння та узагальнення емпіричних даних з метою діагностики особливостей вихованості у дітей старшого дошкільного віку власної гідності та методики її ефективного виховання у ЗДО;

емпіричні: діагностичні (спостереження, проєктивні методики, моделювання експериментальних ситуацій); педагогічний експеримент;

статистичні: методи кількісного аналізу з метою узагальнення емпіричних даних та визначення основних особливостей прояву власної гідності дітьми старшого дошкільного віку

Наукова новизна результатів дослідження:

- *уперше* описано комплекс педагогічних умов та технологію реалізації в педагогічній практиці ефективної організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку; розроблено критерії, показники, компоненти та експериментально визначено рівні вихованості у дітей 5-7 років власної гідності як базової якості особистості; створено систему ефективного виховання у досліджуваних старшого дошкільного віку вказаної моральної якості;

- *уточнено* зміст понять «виховання власної гідності» та «вихованість власної гідності» дітей 5-7 років; схарактеризовано структуру провідного поняття, до складу якої увійшли: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти; деталізовано особливості прояву власної гідності у предметно-практичній діяльності;

- *подальшого розвитку* набули методи і форми виховання у дітей старшого дошкільного віку власної гідності в процесі життєдіяльності, організованої у ЗДО.

Теоретичне значення дослідження полягає у розробці концептуальних засад організації процесу формування у дітей старшого дошкільного віку власної гідності; у визначенні змісту та структури провідної категорії

дослідження; в описі рівнів вихованості у дітей 5-7 років життя умінь діяти свідомо та самостійно, цінувати та поважати себе, відстоювати своє право на особистий простір, адекватно оцінювати результати діяльності; в обґрунтування педагогічних умов оптимізації освітнього процесу у ЗДО та сучасних технологій, спрямованих на ефективне виховання власної гідності

Практичне значення дослідження полягає у розробці діагностичного інструментарію вивчення особливостей вихованості у дітей старшого дошкільного віку власної гідності; формулюванні методичних засад створення в умовах ЗДО розвивального середовища, сприятливого для прояву дошкільниками моральних якостей особистості; організації ефективного виховання у досліджуваних 5-7 років впевненої та наполегливої поведінки. Результати дослідження та розроблена система формування можуть бути використані у процесі підготовки студентської молоді до роботи з виховання у дітей старшого дошкільного віку власної гідності як здатності цінувати себе.

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

участь у: науково-практичних конференціях :

1. Всеукраїнська науково – практична Інтернет – конференція з Міжнародною участю «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» 6 листопада 2024 року. м.Ніжин. Україна.

Тема доповіді: Феномен гідності та особливості його формування у дошкільників.

2. V Всеукраїнська науково – практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти» 10-14 грудня 2025 року. м.Київ. Україна.

Тема доповіді: Власна гідність як феномен особистісного зростання у дітей старшого дошкільного віку.

друк статей:

1. Писаренко М.О. Феномен власної гідності та особливості його формування в дошкільному дитинстві. Вісник студентського наукового товариства. 33 випуск. НДУ імені Миколи Гоголя. 221-224 ст.

2. Розділ до монографії

Pysarenko M., Diedo K. SELF-DIGNITY AND THE FEATURES OF ITS FOSTERING AND DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDHOOD. Lomza-Nizhyn. Publishing house: MANS w Lomzy, 2025, 233-249p.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: кваліфікаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, додатків. Текст містить 2 таблиці, список джерел нараховує 75 позицій. Загальний обсяг роботи 89 сторінок, з них основного тексту 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Власна гідність як феномен особистісного зростання.

Упровадження у педагогічну практику особистісно орієнтованої освітньої парадигми передбачає посилення уваги науковців та освітян до виховання таких якостей сучасників, як впевненість у собі, самоповага, честь, власна гідність, справедливість, совісність. В українському демократичному суспільстві поступово втрачають домінуючу роль зовнішні способи регулювання поведінки особистості, усе більшого значення набувають внутрішні регулятори - потреби, мотиви, наміри, цінності. Сьогодні на часі - забезпечення балансу двох протилежних й водночас важливих для повноцінного розвитку особистості тенденцій – реалізацію нею колективного та індивідуального начал.

Гідність є опорою особистості, її глибинною внутрішньою цінністю, вона лежить в основі незалежності та свободи людини, її гордості та честі, виступає джерелом її прав, засвідчує рівень культури суспільства. У статті 297 Конституції України підкреслене право кожної особистості на повагу її гідності і честі, зазначена недоторканність даного права й правомірність їх захисту.

Дослідження проблеми гідності тривалий час залишалося прерогативою релігійного та етико-філософського напрямків суспільних наук. Саме в них закладено фундамент для розуміння сутності феномену «гідність». До сьогодні поняття «гідність» як наукова категорія зустрічалося радше в енциклопедичних словниках, ніж у теоретико - експериментальних психологічних та педагогічних дослідженнях. Що не є прийнятним, з огляду, що сучасний стан розвитку людинознавства має зачіпати усі сфери взаємодії людини із світом, з іншими людьми, з самою собою, спрямовуватися на осмислення цінності людської особистості та способів її самореалізації у світі.

У християнському сенсі гідність тлумачиться як уміння людини у будь-яких життєвих обставинах зберігати в собі образ і подобу Бога, бути причетною до добра та здійснювати його по відношенню до інших. Уміння бути гідною у релігійній літературі тлумачиться як здатність людини орієнтуватися та дотримуватися ідеального образу себе у щоденному бутті.

Філософи минулих років проявляли неабиякий інтерес до поняття гідності, розглядали її у контексті проблеми моральності. Сократ уперше сформулював принцип блага (добра), тим самим фактично започаткувавши ідею свідомої моральності. Згідно його підходу, моральна людина здійснює вчинок на основі того, що сама для себе визначає його як гідний, і робить це знання початком своєї практичної діяльності. Здатність людини самостійно визначати, що для неї гідне, а що негідне, якою буде її життєва мета, засвідчують її дорослішання як особистості. У повному розумінні слова моральною слід вважати діяльність, керовану власним знанням добра і зла, диференціацією гідного і негідного. Сократ актуалізував важливість суб'єктивної свободи людини, підкреслював значення її внутрішнього голосу, голосу совісті.

Так розвивалася філософія гідності, формулювалося «золоте правило моральності», актуалізувалася думка про людину як суб'єкта мислення та моральних дій. Мета етики як філософської науки – гідна поведінка. Предмет філософії гідності знаходиться на стику етики і філософії як способу гідного існування. За Платоном, гідність є сукупністю суттєвих властивостей, які визначають смисл існування людини та її призначення. Гідність - це феномен, завдяки якому зазвичай ми оперуємо поняттями «гідне життя», «гідні люди», «гідні вчинки». Гідність належить до того ж смислового ряду, що й Істина, Добро, Краса, Любов .

Відомий український мудрець Г. Сковорода вважав волю й гідність людини найвищими цінностями. Ця ідея є однією із центральних проблем його творчості, втілена в багатьох працях. На думку Г. Сковороди, процес пізнання самого себе слугує необхідною умовою знаходження людиною

гідного місця в суспільстві, усвідомлення своєї соціальної ролі, становлення як активної творчої сили суспільства. Основним завданням морального виховання Г. Сковорода вважав здатність орієнтуватися на духовні цінності. Починається цей шлях з самопізнання, з вміння пильнувати себе, стерегти себе, оскільки це - ключ до усього. Від пізнання себе самого у душу входить світло, а з ним і мирний шлях щастя [68].

За даними дослідження провідних психологів, гідність є самодоланням, виходом особистості на нові горизонти буття. Саме через самодолання відбувається становлення людини як справді гідної: з розмежуванням життя як виживання та життя як гідного буття починаються мораль і моральність. На думку фахівця, сором і совість виступають тими потужними засобами, які утримують людину від морального падіння і формують гідність. Досвід гідного існування є ядром антропологічного досвіду, а гідність - «точкою зборки» як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Гідність, як і самодолання в цілому, виступає мірою опанування людиною самої себе.

Згідно теорії моральних якостей особистості, гідність є центральною, вузловою категорією. Саме гідність, на думку науковців, виступає поняттям, яке пояснює інші категорії моралі, визначає цінність життя людини. Фахівці зазначають, що гідність виступає однією з найбільш фундаментальних категорій етики, які визначають її сутність. Розуміння гідності наближає нас до розуміння сутності людини та сенсу її життя. По суті, така постановка питання актуалізує ідею морального самовизначення особистості.

Певні аспекти феномену «гідність» знайшли своє відображення у дослідженнях самосвідомості, саморегуляції моральної поведінки, розвитку адекватної самооцінки, формування ціннісного ставлення до себе. Водночас слід констатувати неоднозначність розуміння даного феномену психологами та педагогами, недостатню розробленість вітчизняною наукою вказаної теми.

Як наголошує відомий український педагог С. Гончаренко, гідність є поняттям моральної свідомості, в якому виражається уявлення про

самоцінність людської особистості, її моральну рівність з іншими. На думку автора, по суті йдеться про категорію етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе та суспільства до нього. На думку вказаного фахівця, як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття «гідність» включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством та собою [17].

З огляду, що проблема гідності розглядається науковцями здебільшого у контексті погляду на людину як суб'єкт життєдіяльності, доцільно проаналізувати феномен у контексті вказаного підходу. Це уможливить аналіз динаміки змін в особистому зростанні дитини крізь призму цілісного та багатовимірного процесу. Як зазначає В.Татенко, свобода волі, свобода творчості, свобода совісті, право на вибір, можливість самоактуалізації, самовдосконалення, саморозвитку – ці та подібні інтенції становлять ціннісно - смислове ядро людського способу буття [70].

Проблема розвитку гідності в ранньому онтогенезі безпосередньо пов'язана з такими аспектами процесу становлення особистості, як «самооцінка» та «самоствавлення». І.Бех кваліфікує самоствавлення як афективну складову установки на себе, яка має стійкий характер. Автор вважає, що ставлення до себе виявляється як відчуття схвалення, ступінь якого відображає переконаність особистості у своїй самоцінності, значущості [7].

Важливу роль у формуванні позитивного ставлення до себе, самоповаги відіграє адекватна самооцінка. На думку М.Боришевського, самооцінка відображає ступінь розвитку в особистості почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного ставлення до всього того, що входить до сфери «Я». Вказаний фахівець зазначає: висока самооцінка – основа ухвалення себе, низька самооцінка вказує на неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості. Автор вказує, що особливості особистості, які виступають об'єктами самооцінок,

нерівнозначні: самооцінки грають тим більшу роль, чим більш значущим є оцінюваний аспект [13].

За даними досліджень С.Тищенко, самооцінка – це підсумкове вимірювання «Я», яке виражає міру ухвалення або неприйняття особистістю самої себе, позитивне або негативне ставлення до себе. Автор підкреслює: це ставлення є похідним від сукупності окремих самооцінок. Фахівець зазначає, що загальна, або глобальна самооцінка, є ухваленням себе як унікальної індивідуальності, що має не лише свої переваги, але й недоліки.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка С.Тищенко, яка вивчала особливості розвитку внутрішнього світу дітей дошкільного віку, специфіку формування емоційно-ціннісного ставлення до себе. Автор відзначає: уявлення дошкільників про самих себе невіддільне від усвідомлення ними власної поведінки завдяки тому, що дорослі та однолітки так чи інакше оцінюють її. Створення умов, за яких діти проявляють себе з морального боку, є передумовою становлення позитивного уявлення про себе. С.Тищенко підкреслює, що активізація процесу порівняння дитиною себе з однолітками, усвідомлення їхніх чеснот виступає сильним стимулом для розвитку рефлексивності уявлень про себе [69].

Теоретичні основи розуміння самоствавлення як компонента самосвідомості були закладені О. Кононко, яка оперує поняттям «емоційно-ціннісне самоствавлення». На її думку, самоствавлення – це емоційно-ціннісне ставлення до себе, один з внутрішніх процесів самосвідомості, що відображає єдність самопізнання і переживань. Автор підкреслює, що самоствавлення може існувати в різних формах: гордості, самолюбства, самоповаги тощо і постійно перебуває у динаміці, в процесі безперервного розвитку. Воно інтегрується з великої кількості переживань різноманітних емоційних станів, почуттів особистості відносно самої себе. В міру розвитку емоційного досвіду у неї складається більш або менш узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе. Почуття, емоційні стани, що були пережиті в різний час у зв'язку з роздумами про себе, складають той емоційний фонд,

який є необхідною умовою створення змістовного багатства самосвідомості [41].

За даними досліджень О. Рейнпольської, самореалізація трактується як поступальний рух до самоактуалізації. Саме поняття самореалізації й самоактуалізації найбільшою мірою визначають розвиток ціннісного самоствавлення особистості. У цьому контексті ціннісне самоствавлення розуміється як переконаність особи в тому, що вона чогось варта, що має певну цінність, і ця цінність – її власне «Я», її ідентичність. На думку автора, ціннісне самоствавлення – рухливе психологічне утворення особистості, смисл якого змінюється залежно від багатьох чинників, найістотнішим з них є зміна цінності «Я» у процесі дорослішання, внаслідок розв'язання вікових завдань, прийняття нових соціальних вимог. Змінювання ціннісного самоствавлення створює переконаність у силі власного «Я». Ціннісне самоствавлення особистості виступає її прагненням до високої самооцінки, до відчуття власної значущості [65].

За даними дослідження Н. Дятленко, самоповага є складовою Я-образу, наслідком інтеграції та узагальнення особистістю переживань щодо себе. У структурі само ставлення самоповага є загальним рівнем ціннісного самоствавлення. Автор тлумачить самоповагу як шанобливе ставлення дитини до себе як до значущої для інших людини, носія особистісних цінностей. Н.Дятленко надає важливого значення для становлення і розвитку у дошкільному дитинстві самоповаги рефлексії як здатності розглядати та оцінювати себе, аналізувати власні якості та результати своїх дій. Важливим показником прагнення дошкільника до самовираження, на думку автора, є його самостійність, позитивне ставлення до процесу та результатів власної діяльності, здатність демонструвати значущим іншим свої досягнення [27].

Згідно підходу Н. Чиренко, власна гідність трактується як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності її морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. Автор виділяє такі критерії оцінки власної гідності особистості: реалістичність образу «Я»,

сформованість мотивації досягнення, здатність до саморегуляції поведінки. У дослідженні виділено такі типи сформованості власної гідності: гармонійно-збалансований, відносно збалансований, не збалансовано - суперечливий, не збалансовано-залежний, не збалансовано-егоцентричний. Автором розроблено ефективну систему оптимізації процесу виховання власної гідності дітей [72].

Заслуговує на увагу характеристика гідності у контексті переходу від зовнішнього опосередкування моральної поведінки вказівками дорослих до глибокого внутрішнього її опосередкування. Такий підхід актуалізує важливість для розвитку гідності особистості зрослої здатності дитини самостійно оцінювати власні дії, поведінку, якості. За даними дослідження О.Безкоровайної, необхідно створювати такі умови діяльності, які уможливають самостійну активність особистості, довільну саморегуляцію поведінки, моральне самооцінювання. На думку автора, самоствердження – основний шлях формування почуття власної гідності.

О.Безкоровайна зазначає: при гуманістичній парадигмі у дитини цілеспрямовано формується здатність жити в умовах свободи, приймати самостійні відповідальні рішення, самостверджуватися у соціально прийнятний спосіб. Це досягається за рахунок того, що педагог взаємодіє з дитиною опосередковано, створюючи спеціальне освітнє середовище, яке стимулює прагнення самовиразитися, самореалізуватися, самоствердитися. На думку автора, педагогіка успіху виступає важливою передумовою формування особистісного самоствердження як складного і важливого феномену [6].

З огляду, що гіпертрофована гідність, висока потреба особистості у соціальному визнанні може трансформуватися у честолюбність, доцільно уточнити зміст даної категорії. Оперуючи поняттям «честолюбство» В.Шапар тлумачить його як виразність проявів особистістю мотивів досягнення суспільного визнання, першості, прагнення слави, одержання нагород. Як зазначає автор, гіпертрофоване честолюбство підсилюється марнославством,

зарозумілим ставлення до інших. Будучи індивідуалістичним за своїм характером, воно перешкоджає вихованню особистості в дусі розумного поєднання суспільних і особистих інтересів [73].

Отже, як і будь-яка моральна категорія, гідність потребує глибокого аналізу не лише стосовно свого змісту, структури, рівня розвитку, стабільності прояву, але й балансу індивідуального та колективного начал зростаючої особистості, спрямованості моральної активності. Важливо визначити специфіку прояву елементарних форм гідності в ранньому онтогенезі.

1.2. Аналіз особливостей розвитку гідності впродовж дошкільного дитинства

Дослідження проблеми становлення і розвитку елементарних форм власної гідності в ранньому онтогенезі засвідчує, що дана моральна категорія вкрай рідко згадується у публіцистичній літературі, засобах масової інформації, програмах виховання і навчання дітей 5-7 років. Практично відсутні вітчизняні наукові дослідження, безпосередньо присвячені феномену гідності та особливостям закладання її основ у дошкільному дитинстві. Це спонукало нас дослідити власну гідність як особистісний інтеграл, показник прогресивного розвитку дитини старшого дошкільного віку, її стрижень.

Власна гідність – феномен складний, багатоплановий. Ним засвідчується правильне ставлення зростаючої особистості до себе, яке проявляється у турботі про власне «Я» (фізичне, душевне, морально-соціальне), у самоповазі, щирості перед собою, усвідомленні своєї значущості для рідних і близьких людей, самостійному дотриманні своїх основних обов'язків та реалізації найважливіших прав. По суті, власна гідність є спрямованістю дитини на *прояв й розвиток* своїх кращих якостей, на відстоювання свободи своєї волі.

Встановлено, що у сучасних експериментальних дослідженнях акцент робиться переважно на різних аспектах проблеми самооцінки дошкільника:

на особливостях впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника (І. Мельник); на динаміці змін структурних елементів самооцінки у дошкільному віці (Ж. Гордеєва); на психологічних особливостях становлення самооцінки у шестирічних першокласників (Л. Ліснівська); на психологічних умовах розвитку самооцінки та створенню зовнішніх умов її оптимізації у старшому дошкільному віці (О. Олійник); на регулятивній функції компонентів самосвідомості дошкільників у процесі саморегуляції (О. Байер); на розвитку самосвідомості та її компонентів в обдарованих старших дошкільників у спільній з однолітками діяльності (Н. Куліш); виховання ціннісного ставлення до себе у старших дошкільників засобами народної педагогіки (С. Світлична).

Як зазначає Л. Олійник, у ранньому віці зароджується почуття гордості за добре виконану роботу. Малюк пишається результатом власних дій, демонструє його оточуючим, зростає його внутрішня упевненість в собі, у своїх можливостях досягати поставлених цілей. Починає інтенсивно розвиватися самосвідомість. Про свої якості, здібності, враження дитина дізнається від близьких дорослих, які слугують для неї своєрідним дзеркалом. Чим більшу кількість різних дій, вправ, ігор заохочують дорослі, тим інтенсивніше дитина відчуває сама себе. Завдяки набутому досвіду маля оволодіває умінням долати перешкоди на шляху до мети, уникати конфліктів. Поступово у малюка розвивається здатність усе більш свідомо ставитись до різних життєвих ситуацій та аналізувати їх. Він починає розуміти, що його дії не лише впливають на оточуючих, але й оцінюються ними. Реакції авторитетних інших не лише сприймаються і переробляються дитиною, але й сортуються нею за принципом добре-погано.

Вказаний вище автор підкреслює: з укріпленням самосвідомості дитина інакше починає реагувати на почуття і переживання інших людей. Як вказує Л.Олійник, якщо на початку раннього віку малюк просто заражався емоційними станами близьких людей, то у трирічному віці він не лише здатний співчувати, але й робить спроби допомогти та заспокоїти, він

потроху навчається діяти спільно й радіти цій спільності. Це нове Я поступово набуває сили, може на короткий час відкласти виконання бажання, що засвідчує формування елементарних форм самоконтролю. Найбільш сильною потребою дитини трирічного віку – домогтися самовизначення, через яке вона і може стати особистістю. В процесі відносин з батьками дитина освоює різні способи взаємодії та форми вираження почуттів, оцінює їх з точки зору прийнятності й бажаності [53].

За визначенням провідних психологів і педагогів, формування гордості починається приблизно у два з половиною – три роки. Зазвичай дитина сама вказує на те, що вона прагне більшої самостійності та позитивної оцінки її прояву дорослими. Розвиток особистості дитини здійснюється завдяки її власним зусиллям, хоча роль близьких дорослих вкрай важлива. Якщо основи гордості не сформовані до п'яти років, то практично складно буде виховати у дошкільника совість, почуття обов'язку, відповідальність. Виховання адекватної форми прояву дитиною гордості залишається сьогодні одним з найбільш важливих освітніх завдань.

Доцільно зазначити: виховання у дітей старшого дошкільного віку основ власної гідності пов'язане з такими базовими потребами зростаючої особистості, як самореалізація, саморозвиток та безпека. Гармонійне поєднання та повноцінна об'єктивація цієї триєдності потреб вкрай важлива для успішного життя, оптимістичного самопочуття зростаючої особистості, задоволеності нею своїм життям, уміння дитини поводитися гідно у будь-яких життєвих ситуаціях. Власна гідність у своїй здоровій формі є благом, підтримкою особистісного потенціалу; у хворобливій – гіпертрофована зосередженість на собі перетворюється на себелюбність, марнославство, егоїзм, які ускладнюють комунікацію, деформують зв'язки з довкіллям, уповільнюють процес самовдосконалення.

Згідно підходу О. Кононко, гідно себе поводити здатна дитина, в якій виховані уміння:

- *самовизначення* (оперує займенником «Я»; доцільно використовує отриману інформацію; диференціює реальне і уявне; розрізняє головне і другорядне, безпечне і небезпечне, доцільне-ризиковане; легко адаптується до нових умов і вимог життя; суголосна стану оточуючих; обирає найкращу з можливих моделей поведінки; швидко відмовляється від непродуктивних дій: керується науковою картиною світу; орієнтується на моральні цінності);
- *самореалізації* (орієнтується у власних чеснотах і вадах, поважає себе; охоче презентує іншим свої можливості; прагне досягти успіху у чесний спосіб; мобілізується на додання труднощів; довіряє своєму досвіду; поводить самостійно та впевнено, діє компетентно, приймає адекватні рішення, домагається успіху у чесний спосіб; прагне самоствердитися; повністю віддається улюбленій справі, завершує розпочату справу; виявляє креативність; відповідає за свої рішення та результати; задоволена своєю життєдіяльністю та собою);
- *самопідтримки* (заспокоює себе у небезпечній або складній ситуації, запевняє себе у власній спроможності; відновлює емоційну рівновагу, пригадує попередні успішні дії; варіює свої спроби, проявляє творчу ініціативу; адекватно оцінює свої вдалі і невдалі дії, не боїться помилитися, вносить необхідні корективи у дії та рішення; долає свій страх; розуміє, що від власної активності залежить успіх справи; радіє власній здатності долати перешкоди та досягати мети);
- *самозахисту* (аналізує причини конфлікту, адекватно оцінює в ньому власну роль та роль партнера; робить спроби переконати однолітка у доцільності миролюбного розв'язання проблеми; використовує кодові слова і алгоритми правильних дій для попередження конфлікту; визнає власні помилки та правоту партнера; відстоює право на власну думку та особистий простір; не мириться з несправедливістю; дає відсіч

агресивним зовнішнім впливам; не жаліється дорослому, вирішує проблеми самостійно) [43].

Згідно підходу Н.Дятленко, формування особистості – складний процес, який зазнає упродовж дошкільного дитинства серйозних змін. Виникнення почуття власної гідності означає становлення відносин між особою, що розвивається, та суспільством. Гідність є ціннісною орієнтацією зростаючої особистості, яка характеризує ці відносини. Як зазначає вказаний автор, поняття гідності означає істотну ознаку і властивість, внутрішнє переживання особистості, яка починає усвідомлювати себе та своє місце серед людей.

Досліджуючи феномен самоповаги, властивий лише дітям з розвиненим почуттям власної гідності, Н.Дятленко зауважує: дитина володіє відносною гідністю, якщо проявляє сукупність особистісних якостей, набутих прижиттєво. До них відносяться: самооцінка власних якостей, здібностей, своєї поведінки; усвідомлення себе моральним суб'єктом, здатним нести відповідальність; вміння бачити, виділяти та самостійно розв'язувати проблеми, приймати власні конструктивні рішення; здатність впливати на себе та інших, на характер своїх взаємовідносин.

Вказаний автор підкреслює: стрижнем розвитку особистості у дошкільному дитинстві виступає формування супідрядності мотивів і самосвідомості. Дошкільник набуває відносно стійкого внутрішнього світу, план поведінки, необхідний для свідомої участі в житті суспільства. Важливо, щоб діти багаторазово повторювали хороші вчинки і тим самим виробляли звичні форми поведінки. Необхідно створити сприятливі умови для продуктивного розвитку моральної свідомості та поведінки особистості [27].

Фахівцями підкреслюється, що у старшому дошкільному віці зароджуються елементарні форми внутрішньої рефлексії, здатність відрізнити себе від не-себе всередині самої себе. Формулою суб'єктності на даній віковій сходинці є вислів «Я особисто!». Цей момент у духовному розвитку дитини, на думку С. Максименка, пов'язаний з пошуком своєї

укоріненості у світі, з виробленням власного дитячого світогляду, із становленням справжнього авторства у визначенні та реалізації елементів свого власного способу життя [52].

Одними з відправних у нашому дослідженні слугували положення провідних фахівців, які розподілили самооцінку на високу, низьку, завищену і занижену. Вони підкреслюють: особистість з високою самооцінкою відчуває себе хорошою, вірить у свою успішність. Науковці звертають увагу на недостатню самокритичність самооцінок більшості дошкільників, дитині з високою самооцінкою легше існувати в колективі, оскільки вона не боїться помилитися, виглядати смішною. Свої невдачі така дитина розглядає як тимчасові, поводить себе здебільшого упевнено, довіряє своїм можливостям та досвіду, ставиться до подій та ситуацій як автор, творець, проявляє життєрадісність. Водночас зазначений автор вважає, що завищена самооцінка є наслідком багаточисельних «погладжувань», заохочень, поступок дошкільникам. Така дитина знає, що вона хороша, проте погано розрізняє свої досягнення від досягнень однолітків. Заслугує на увагу думка С. Тищенко, яка вивчала особливості розвитку внутрішнього світу дітей дошкільного віку, специфіку формування в них емоційно-ціннісного ставлення до себе. Автор відзначає: уявлення дошкільників про самих себе невіддільне від усвідомлення ними власної поведінки завдяки тому, що дорослі та однолітки так чи інакше оцінюють її. Створення умов, за яких діти проявляють себе з морального боку, є передумовою становлення позитивного уявлення про себе. С. Тищенко підкреслює, що активізація процесу порівняння дитиною себе з однолітками, усвідомлення їхніх чеснот виступає сильним стимулом для розвитку рефлексивності уявлень про себе.

Як зазначає С. Тищенко, гуманізація педагогічної роботи з дошкільниками актуалізує важливість розвитку їхньої самосвідомості, сформованості позитивних уявлень про себе, позитивного Я-образу, становлення внутрішнього світу. Вона підкреслює: хоча внутрішній світ дитини і відображає об'єктивні умови її існування у зовнішньому світі, тим

не менше він відносно автономний по відношенню до останнього. Ця автономність уможлиблюється завдяки власній активності дитини, спрямованій на самопізнання і самоутвердження, які є невід'ємною частиною становлення дошкільника як соціальної істоти, як особистості. Центральним смисловим утворенням внутрішнього світу дитини є його Я-образ та пов'язане з ним почуття самоідентичності. Внутрішній світ розвивається під впливом рідних та близьких людей, а з часом – і однолітків. С.Тищенко звертає увагу на те, що зміст Я-образу не вичерпується лише ціннісним ставленням дитини до самої себе. До нього входить і її ставлення до життєдіяльності в цілому.

Провідною тенденцією у процесі формування у дошкільників уявлень про себе є прагнення присвоїти все те, що підвищує їхнє почуття самоцінності, сприяє закріпленню в само образі соціально значущих, схвалюваних авторитетними людьми якостей і властивостей. С. Тищенко робить висновок, що у дошкільників, у тому числі і у старших, внутрішній світ за своїм змістом ще не віддільний від особливостей усвідомлення їхньої поведінки, які стають ціннісними під впливом порівняння дитиною себе з однолітками. І великою мірою залежать від оцінок батьків та педагогів.

На уявлення дитини про себе вирішальний вплив має ідеалізований самообраз, сформований внаслідок надмірної любові та перебільшення дорослими її досягнень і можливостей. С. Тищенко підкреслює: розвиток оціночного ставлення дошкільників до себе передбачає не лише розширення цінностей внутрішнього світу, але й зростання їх відповідності реальній поведінці дитини як суб'єкта діяльності і спілкування. Необхідною умовою виступає здатність дитини під впливом оцінок значущих інших переживати власну поведінку як сумісну з цінностями її внутрішнього світу [69].

В контексті проблеми формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного самоствалення видаються цікавими висловлені О.Кононко думки щодо її зв'язку з проблемою становлення внутрішнього світу дошкільника. Розгортаючи своє дослідження, автор керувався розумінням того, що

основними компонентами особистості в ранньому онтогенезі виступають: *уявлення про своє “Я” (внутрішнє і зовнішнє), ціннісне ставлення до себе, емоційно – почуттєва та потребово - мотиваційна сфери, довільна поведінка.* Збалансований розвиток в дошкільному дитинстві усіх зазначених компонент сприяє формуванню в особистості свідомого ставлення до життя, відчуття задоволеності ним, пом’якшує вплив суперечностей, що виникають між її внутрішнім самопочуттям й намірами та зовнішніми вимогами й соціальними обмеженнями. Важливим механізмом регуляції зовнішньої поведінки дошкільника виступає совість як внутрішня етична інстанція. *Совість* є здатністю дитини самостійно формулювати елементарні моральні обов’язки, реалізовувати моральний самоконтроль, вимагати від самої себе їх виконання, здійснювати оцінку своїх вчинків. Сформованість цього психологічного механізму засвідчують почуття провини та докори сумління. З цього часу дитина здатна встановлювати ієрархію між «хочу» і «треба», узгоджувати внутрішню і зовнішню реальності, самостійно регулювати свої дії, поведінку, емоції, самовизначатися у нових й невизначених ситуаціях за відсутності поряд дорослого.

О.Кононко наголошує, що: процес становлення дошкільника як активного суб’єкта життєдіяльності значною мірою залежить від того, як організоване та структуроване його внутрішнє життя, як відбувається його внутрішня робота. Адже для дитини дошкільного віку важлива не стільки сама по собі життєва подія, скільки власні суб’єктивні можливості її інтерпретації. У дослідженні ми виходимо з тези, що особистість змушена координувати свою поведінку між суб’єктивними переживаннями та загальноприйнятими оцінками. Якщо вони суттєво відрізняються між собою, вона або приховує своє суб’єктивне переживання (тікає у «внутрішню еміграцію»), або відстоює його, або шукає таке соціальне місце, де суб’єктивно пережите сприймається, як спільне.

Знаходження балансу між внутрішніми переживаннями та соціальними вимогами, узгодження внутрішнього життя зростаючої особистості з її

зовнішньою поведінкою, залишається одним з важливих наукових та практичних завдань сьогодення, значною мірою позначається на її ціннісному самоствалення. О.Кононко класифікує ціннісне самоствалення як особистісний інтеграл. Автор представляє процес його формування в ранньому онтогенезі як системного за змістом та гуманного за формою явища. При цьому дошкільник кваліфікувався як активний суб'єкт життєдіяльності, який характеризується адекватним віковим можливостям Я-образом, здатністю виявляти самоповагу, поводитися впевнено у різних видах діяльності [41].

О. Рейнпольська під «ціннісним самостваленням дошкільника» розуміє сукупність уявлень, переживань і конструктивних чи деструктивних самооцінювань особистості у формі власних рефлексивних якостей, які, узагальнюючись у ціннісне «Я», зумовлюють стиль її поведінки, діяльності та спілкування. Фахівець наголошує на важливості гармонійного поєднання позитивного прийняття дитиною своєї статевої належності з орієнтацією у своєму внутрішньому світі та суті і важливості гуманної поведінки. На її думку, ціннісне ставлення до власного «Я» об'єктивується у цілісній установці, яка виступає регулятором поведінки, мотивує вибори й прийняття власних рішень.

У процесі теоретико-експериментального дослідження О. Рейнпольська розробила систему виховної роботи, спрямованої на збагачення уявлень дітей дошкільного віку про свої чесноти і вади, розвиток доступних віку форм самоповаги шляхом створення ситуацій успіху; вправління в умінні довіряти своїм можливостям і не боятися помилок; надання права на власний вибір на відстоювання своєї позиції; прищеплювати навички моральної поведінки у взаєминах з однолітками. Показниками сформованості у досліджуваних ціннісного самоствалення виступали: вміння адекватно оцінювати свої досягнення, результат та процес діяльності; здатність відстояти власну точку зору, аргументувати її; спроможність розраховувати на

себе, довіряти власному індивідуальному досвіду; орієнтація на моральні цінності [65].

Базуючись на доробку провідних фахівців, доцільно приділяти належну увагу вивченню особливостей становлення і розвитку ціннісного ставлення дошкільників для самих себе як запоруку формування самоповаги та почуття власної гідності.

1.3. Принципи та педагогічні умови ефективного виховання у дітей 5-7 років власної гідності

Основними принципами оптимізації освітнього процесу у нашому дослідженні виступають: принцип свідомості і активності, принцип особистісного та компетентнісного підходів, принцип гуманізму. Обґрунтуємо кожний з означених підходів, які сприяють ефективному вихованню у дітей 5-6 років власної гідності.

Згідно підходів науковців, *принцип свідомості й активності* дошкільників в освітньому процесі означає створення дорослими умов, за яких актуалізується цілеспрямоване, свідоме, активне сприйняття, осмислення, творча переробка та використання дітьми у різних життєвих ситуаціях явища, що вивчається. У даному випадку мається на увазі власна гідність як особистісний феномен.

Принцип свідомості й активності особистості актуалізує підхід до гідності у контексті погляду на дитину *як суб'єкт життєдіяльності*. На думку В.Татенко, бути суб'єктом життєдіяльності означає: виступати ініціатором, творчим виконавцем своїх життєвих проєктів; діяти за власною внутрішньою спонукою; виявляти вибірковість; перетворювати дійсність, а не тільки пристосовуватися до неї; долати перешкоди на шляху до мети; протистояти тому, що може зашкодити існуванню і досягненню життєво важливих цілей; бути вірним собі, залишатися собою, змінювати себе за власним бажанням; керуватися у своїх діях почуттям міри [70].

Як зазначає О. Кононко, дитина з розвиненим почуттям власної гідності свідома, виражена, впевнена у собі, рішуча, розсудлива, самостійна й відповідальна у прийнятті рішень та здійсненні власних виборів, орієнтується на моральні правила і норми, вдається до соціально прийнятних способів дій та поведінки. Вона виступає активним суб'єктом власної життєдіяльності, на яку постійно впливає. Важливо акцентувати більше уваги на розвитку в дитини 5-6 років внутрішнього світу, самодостатності й саморегульованості, умінні підтримати себе, відстояти власну гідність. Власна гідність у своїй здоровій формі є благом, підтримкою особистісного потенціалу, його творчій й повноцінній реалізації [40].

З огляду, що центром педагогічної діяльності є дошкільник з його індивідуальними особливостями та історією розвитку, важливу роль в оптимізації виховного процесу у ЗДО відіграє *особистісно орієнтований підхід*. Його суть визначено І.Бехом, який зазначив, що особистісно орієнтоване виховання втілює демократичні положення щодо формування і розвитку особистості. Для особистості свобода та соціальна відповідальність виступають домінуючими життєвими орієнтирами. Автор пов'язує вказаний підхід з розвитком основ світоглядної позиції, з формуванням системи морально-духовних цінностей. Як зазначає І.Бех, йдеться про докорінну смисложиттєву переорієнтацію особи, за якої оволодіння особистісними цінностями пов'язується з виходом за межі егоїстичних інтересів, особистої користі, з центрованістю на морально-духовній культурі людства.

Як підкреслює вказаний фахівець, поняття «особистісні цінності» відображає факт включеності суб'єкта у соціальні зв'язки та відношення і трактує людину як соціокультурну реальність. Поняття «особистісні цінності» пов'язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл певних подій, об'єктів, явищ. Особистісні цінності виступають унормованими утвореннями, задають необхідну або бажану поведінку. Природу особистісної цінності слід розглядати як суб'єктивно-об'єктивне

утворення, яке належить одночасно і суб'єкту, і об'єктивному життєвому світу. І.Бех під особистісними цінностями розуміє усвідомлені узагальнені самовартісні смислові утворення особистості [7].

Суть *компетентнісного підходу* полягає в реалізації цілісного підходу до особистості, турботу про її різнобічний та гармонійний розвиток. Провідні фахівці під компетентністю розуміють «мотивовані здібності», усю сукупність когнітивних, афективних і вольових компонентів мотивованої поведінки. Компетентність передбачає сформованість в дошкільника необхідних і доступних його віковим можливостям знань, умінь, навичок, досвіду, базових якостей особистості. До значущих аспектів компетентної поведінки переважна більшість дослідників відносить: досягнення, співпрацю, вплив .

До характеристик ефективної поведінки Д.Равен вважає за доцільне віднести: впевненість у собі, вміння приймати рішення, здатність та уміння керувати, здатність та уміння ефективно працювати заради досягнення мети, уміння розпізнавати та використовувати зворотній зв'язок. Д.Равен підкреслює важливість для компетентної особистості таких умінь, як: чітке розуміння мети, самоконтроль власної діяльності, здатність діяти самостійно, адаптивність, роздуми про майбутнє, самостійність та критичність мислення, готовність розв'язувати складні питання, готовність ризикувати, здатність продукувати та використовувати нові ідеї та інновації, наполегливість, довіра, здатність до персональної відповідальності, брати до уваги думку інших, здатність розв'язувати конфлікти.

Принцип гуманізму, розроблений та запроваджений у педагогічну практику Т.Поніманською, проголошує ідею цінності людини, її права на вільний розвиток та реалізацію власних здібностей. Автор зазначає, що реформування освіти пов'язане з уведенням педагогічних інновацій на всіх рівнях – соціальному, науковому, практичному. Т.Поніманська характеризує значення гуманістичного спрямування інноваційної діяльності у вихованні дітей старшого дошкільного віку, висвітлює проблему гуманістичного

виховання як суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя і дитини на засадах гуманістичних цінностей.

Згідно позиції вказаного автора, прогностична функція виховання у широкому соціальному значенні пов'язана з проблемою свідомого вибору, прагнення вирішити проблему особистісного самовизначення на основі усвідомлення власних можливостей. На думку Т.Поніманської при всій багатоаспектності означеної проблеми однією з центральних її тем є дослідження психологічних особливостей людей - авторів і учасників інноваційного процесу. Гуманістичне виховання дітей полягає, передусім, у розробці основ цілісного педагогічного процесу, який забезпечує: наповнення змісту освіти дітей гуманістичними смислами; створення умов для активної творчої діяльності кожного вихованця з урахуванням його індивідуальних особливостей, інтересів, потреб; забезпечення дитині емоційного комфорту в спілкуванні з педагогом і однолітками; забезпечення особистісної значущості педагога для вихованців; взаємний інтерес педагога і дітей до спільної діяльності гуманістичного спрямування [62].

Впровадження у педагогічну практику принципу *свідомості й активності, особистісно орієнтованого, компетентнісного та гуманістичного* підходів сприятимуть покращанню показників власної гідності дітей 5-6 років. Опікуючись проблемою оптимізації освітнього процесу у ЗДО, ми виходили з розуміння, що власна гідність є феноменом самосвідомості та особистісною диспозицією, які передбачають певний рівень розвитку особистості дошкільників. Як феномен самосвідомості гідність здійснює саморегуляцію поведінки відповідно до усвідомлення та переживання цінності людини. Як особистісна диспозиція власна гідність відображає більш-менш стійку схильність дитини вказаного віку ставитись до себе та іншої людини як до безумовної цінності.

Добираючи ефективні умови оптимізації освітнього процесу, спрямованого на виховання у дошкільників власної гідності, ми виходили з розуміння, що дитина з почуттям власної гідності відрізняється: позитивним

емоційно-ціннісним ставленням до себе, упевненість у досягненні поставлених цілей, відповідальністю, осмисленим ставленням до своєї життєдіяльності та прагненням до самореалізації, розвиненою здатністю до саморегуляції, позитивною динамікою морального розвитку.

Одним з важливих завдань виховної роботи у ЗДО є збагачення уявлень про здорову міру гідності та її роль в житті. Адже лише поінформована особистість здатна по-справжньому цінувати себе. *Збагачення знань дітей про власну гідність та її значення в житті* є першою педагогічною умовою оптимізації виховного процесу. Формулюючи її, ми базуємося на даних дослідження Л. Лохвицької, яка наголошувала, що у закладах дошкільної освіти необхідно так організовувати виховний процес, щоб діти отримували цікаву й доступну для їхнього сприйняття інформацію, задовольняли свої інтереси, з'ясовували сутність речей навколишньої дійсності, набували системи необхідних знань [49].

Доречною послатися на думку І.Беха, згідно з якою конкретні уміння, знання не передаються дітям спадково, вони виховуються, а з часом удосконалюються. Рівень їх удосконалення залежить від вміння вихователя проникнути у внутрішній світ дитини через співпереживання. Вищі регульовальні системи формуються і розвиваються у процесі соціалізації особистості, що передбачає засвоєння і перетворення соціально-культурного досвіду дитини [7].

Як наголошують О. Долинна, О.Низковська, у роботі з дітьми дошкільного віку потрібно сприяти виникненню у них прагнення набувати знання про навколишній світ і себе у ньому, пізнавати власні потреби, можливості. Важливо виховувати у дошкільників бажання діяти на основі набутих знань та досвіду; формувати уміння аналізувати та реалістично оцінювати обставини, які складаються, використовувати власні ресурси, проявляти силу волі в різних життєвих ситуаціях задля позитивного результату [26].

Збагачення знань дітей взагалі, про власну гідність зокрема, про важливість її ролі в житті, згідно підходу С. Заблоцької, сприяє розвитку уміння дітей старшого дошкільного віку правильно аналізувати різні життєві ситуації, адекватно їх оцінювати, правильно планувати власні дії, підтримувати оптимістичний настрій. Поступово у дітей закріплюється звичка діяти певним чином відповідно до засвоєних знань [29].

Впровадження у практику другої педагогічної передбачало *вправляння дошкільників в уміннях реалістично аналізувати ситуацію, оцінювати власні можливості, регулювати свою поведінку та приймати адекватні рішення*. Вона базується на теоретичному доробку І.Лапченко, О.Кононко, В.Котирло, С.Кулачківської, В.Семиченко та ін., згідно з яким виховання у дітей 5-7 років власної гідності передбачає:

- формування адекватної Я-концепції;
- вправляння в умінні докладати вольових зусиль, долати труднощі;
- саморегуляцію поведінки.

Обґрунтовуючи доцільність упровадження вказаної педагогічної умови, спираємось на думку О.Лісовець, яка підкреслює важливість розвитку у дошкільному дитинстві вольової сфери, здатності мобілізуватися на додання труднощів, виявляти самостійність, регулювати свою поведінку, приймати конструктивні рішення, досягати успіху. Як зазначає вказаний фахівець, дошкільника можна назвати самостійним, якщо його поведінка характеризується комплексом усіх основних показників – незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом [50].

Як засвідчує І.Лапченко, особливо важливим аспектом у процесі виховання особистості дошкільника є тренування його у здатності регулювати свій емоційний стан. Регулювання означає управління своїми думками, переживаннями, поведінкою. Стиль саморегуляції проявляється у тому, як дитина планує свої дії, якою мірою вона враховує значущі для їх

досягнення умови, наскільки вона при цьому самостійна, цілеспрямована, здатна враховувати зміну зовнішніх обставин [47].

На важливість розвитку у зростаючої особистості вміння долати труднощі, регулювати власну поведінку, звертає увагу С.Кулачківська, яка зазначає: у дітей дошкільного віку закладаються основи вміння керувати суспільно значимими мотивами діяльності, виникає здатність планувати свою поведінку, проявляти самостійність, мобілізуватися на долання перешкод, радіти власній умілості. Даний фахівець вказував на важливість розвитку вольової поведінки, підкреслюючи значення усвідомлення дитиною мотивів своєї діяльності та вміння регулювати власну поведінкову реакцію[46].

Упровадження третьої педагогічної умови пов'язувалося із *створенням ситуацій успіху, наданням кожній дитині можливості реалізувати свою потребу у мотивації досягнення та позитивному самостваренні*. З цією метою слід пропонувати дітям відповідні віку та індивідуальним можливостям завдання, які гарантують їм досягнення успіху, можливість самоствердження.

Дослідники мотивації досягнення Д.Аткінсон і Д.Макклеланд визначали феномен через співвіднесення з критерієм якості діяльності. Як зазначають вказані фахівці, люди, мотивовані успіхом, краще розв'язують завдання, краще їх пам'ятають, проявляють схильність братись за нові завдання. Якщо особистість ставить перед собою середньо складні цілі, вона частіше досягає успіху.

Успішне виконання продуктивної діяльності вимагає від особистості не лише розвинених здібностей, але й інтересу до виконуваної роботи, довіри своїм можливостям, вміння долати труднощі, адекватно реагувати на невдачі та успіх. На виконанні дитиною певного завдання позначається її прагнення до досягнень, система цінностей, здатність проявляти наполегливість та впевненість у собі. Під мотивацією досягнення ми розуміємо мотивацію, спрямовану на найкраще виконання діяльності, орієнтованої на досягнення результату, до якого може бути використаний критерій успішності. Мотивація

досягнення проявляється у прагненні дитини дошкільного віку докладати зусиль і домагатися якомога кращих результатів у сфері, яку вона вважає важливою і значущою.

Спираючись на дослідження О.Рейнпольської, важливо плекати в дитини дошкільного віку позитивне ставлення до себе, вміння себе цінувати та поважати. Як зазначає вказаний автор, «ціннісне самоставлення дошкільника» є сукупністю уявлень, переживань і конструктивних чи деструктивних самооцінювань особистості в формі власних рефлексивних якостей, які, узагальнюючись у ціннісне-Я, зумовлюють стиль її поведінки, діяльності та спілкування. За О.Рейнпольською, структуру цього феномена стосовно дітей дошкільного віку складають когнітивний, емоційний, мотиваційний, комунікативний та регулятивний компоненти [65].

У ході впровадження у педагогічну практику даної педагогічної умови наголос робився на *застосуванні сучасних освітніх технологій у вихованні власної гідності дітей старшого дошкільного віку*. Модернізація вищої освіти на основі інноваційних технологій – важливе завдання підготовки сучасних педагогічних кадрів, у тому числі і для системи дошкільної освіти. Як зазначає А.Мазаракі, суттєві зміни в організації і змісті освіти викликані багатьма чинниками, зокрема багатоступеневою системою освіти. Остання створює умови для впровадження безперервної освіти, постійного руху від простого до складного, надає можливість підвищення вимог до компетентності випускників ЗВО. Для теперішнього стану освіти характерні радикальні зміни у змісті та формах передачі навчального матеріалу, підготовці фахівців нового покоління, здатних до:

- індивідуалізації навчання;
- розвитку творчих здібностей майбутніх педагогів шляхом використання активних форм і методів освіти;
- інтенсифікації освітнього на основі використання комп'ютерної техніки та новітніх інформаційних технологій процесу [51].

За даними досліджень І.Зязюна, в основу сучасної освітньої системи має бути покладена ідея гуманістичного світогляду, згідно з якою у студента слід розвивати такі властивості особистості, як відмова від авторитарного стилю мислення, терпимість, здатність до компромісів, поважне ставлення до чужої думки, до інших цінностей та культур. За визначенням даного автора, *педагогічна технологія* – це сфера знання, яка включає методи, засоби навчання і теорію їх використання для досягнення цілей освіти. Її подальший розвиток кваліфікується як еволюція технологій педагогічної діяльності. Згідно висловлювання І. Зязюна, моральна функція сучасної системи освіти полягає у збагаченні її гуманістичною культурою [33].

На застосуванні сучасних освітніх технологій у підготовці фахівців для дошкільної сфери наполягала Г.Беленька, яка зазначила: нова стратегія підготовки педагогів, що працюватимуть в умовах постійних трансформаційних змін соціуму, розвитку інформаційних і нанотехнологій, мережевого навчання та спілкування, базується на мульти-концептуальному, міждисциплінарному, інтегрованому й системному підходах. Основна спрямованість стратегії — перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на діяльність студента, перехід від репродуктивного навчання до продуктивного. Перспективи подальших досліджень лежать у площині посилення етико-естетичної складової фахової підготовки майбутніх вихователів, формування академічної доброчесності та відповідальності, розробки методичного забезпечення освітнього процесу на основі інтернет-ресурсів [9]

Таким чином, базуючись на наведеному вище доробку провідних фахівців, в якості основних педагогічних умов, які оптимізуватимуть освітній процес у ЗДО та ЗВО виступили:

1. Розширення, поглиблення і уточнення уявлень дітей старшого дошкільного віку про власну гідність – її суть та значення для успішного життя.

2. Вправлення дошкільників в уміннях конструктивно впливати на свою поведінку, контролювати та регулювати власні дії ,долати страх не впоратись із завданням.

3. Просвіта педагогів, формування їхньої здатності заохочувати та підтримувати прагнення дітей виявляти власну гідність, використовуючи сучасні освітні технології.

Впроваджуючи у педагогічну практику зазначені три педагогічні умови з метою оптимізації освітнього процесу, спрямованого на виховання власної гідності дітей 5-6 років, ми виходили з розуміння, що гідність змінюється в міру розвитку у них моральної свідомості. Більш високий рівень моральної свідомості вимагає для збереження почуття власної гідності дотримання більшої кількості моральних норм, які регулюють не лише вчинки і вербальну поведінку, але й сферу думок і почуттів. Посилюються внутрішні вимоги до відмови від насилля та прояву чесності. Гідна поведінка стає необхідною по відношенню до усіх, а не лише до своїх або слабких. Діти з високою самооцінкою реагують на ситуації загрози гідності менше, ніж на міру гідності своєї поведінки.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукової літератури з проблеми виховання у дошкільників власної гідності уможливив визначення феномену як наукової категорії. Під власною гідністю ми розуміємо моральну якість особистості, яка проявляється сукупністю інтелектуальних, духовних, морально-етичних, гуманістичних та світоглядних якостей дитини, її творчих талантів, фізичних здібностей, які є основою усвідомлення нею своєї неповторності як людського феномену та суспільної цінності, підставою для самоповаги.

У дослідженні визначено, що почуття власної гідності починає давати про себе знати в кінці третього року, виражається почуттям гордості за свою досягнення в предметній діяльності. З дорослішанням дитини формується її самосвідомість, розширюється коло засвоєних моральних норм і правил,

виникає потреба у мотивації досягнення. У старшому дошкільному віці дитина прагне досягти успіху, проявляє впевненість у своїх силах, виявляє наполегливість у розв'язанні проблем, пишається своїми досягненнями, презентує оточуючим свої позитивні результати.

За даними досліджень провідних фахівців, самоповага є складовою Я-образу, наслідком інтеграції та узагальнення особистістю переживань щодо себе. У структурі самоствавлення самоповага є загальним рівнем ціннісного самоствавлення. Самоповага як шанобливе ставлення дитини до себе як до значущої для інших людини, носія особистісних цінностей засвідчує важливий етап розвитку її особистості. Важливе значення для становлення і розвитку у дошкільному дитинстві самоповаги відіграє рефлексія як здатність розглядати та оцінювати себе, аналізувати власні якості та результати своїх дій. Важливим показником прагнення дошкільника до самовираження є його самостійність, позитивне ставлення до процесу та результатів власної діяльності, здатність демонструвати значущим іншим свої досягнення.

Визначено принципи та педагогічні умови оптимізації процесу виховання у дітей 5-6 років почуття власної гідності. Основними принципами оптимізації слугували принцип свідомості і активності, принцип особистісного та компетентнісного підходів, принцип гуманізму. У своїй єдності вони сприяють створенню позитивного мікроклімату та формуванню суб'єктної позиції дошкільника. Педагогічні умови оптимізації процесу виховання у дітей 5-6 років власної гідності пов'язувалися з розширенням системи знань дошкільників, з вправлінням в умінні адекватно себе оцінювати, у прагненні домагатись успіху та педагогічній грамотності вихователя ЗДО та його відповідній підготовці у ЗВО.

РОЗДІЛ П. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА ВИХОВАННЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Опис методики констатувального експерименту

Програмою дослідження передбачалася розробка комплексної методики, проведення констатувального етапу, аналіз та узагальнення емпіричних даних, розробка системи оптимізації освітнього процесу у закладі дошкільної освіти.

Мета дослідження полягала у визначенні рівнів сформованості власної гідності у дітей старшого дошкільного віку у дослідницькій діяльності.

Реалізація вказаної мети здійснювалася через розв'язання таких основних завдань:

- 1.Визначення критеріїв, показників та компонентів власної гідності.
- 2.Розробка комплексної методики констатувального експерименту.
- 3.Визначення та опис рівнів сформованості гідності у дітей 5-7 років в дослідницькій діяльності.
- 4.Створення системи ефективного виховання власної гідності дітей старшого дошкільного віку в процесі пошуково-дослідницької діяльності.

Експеримент проводився на базі Дошкільного підрозділу у місті Батурин. В ньому брали участь 14 дітей 5-7 років життя, 2 вихователя, які працювали з досліджуваними. Експеримент тривав упродовж 2024-2025 рр.

В ході дослідження феномену власної гідності дітей старшого дошкільного віку, ми виходили з розуміння, що вказана базова якість пов'язана з такими базовими потребами зростаючої особистості, як самовизначення, самореалізація, саморозвиток та самозахист. Гармонійне поєднання та повноцінна об'єктивація цієї сукупності потреб гарантує їй оптимістичне самопочуття, задоволеність своїм життям, уміння поводитися

гідно у будь-яких життєвих ситуаціях, досягати успіху у різних видах діяльності.

У відповідності з першим завданням констатувального експерименту необхідно було визначити критерії, показники та компоненти власної гідності як інтегральної характеристики особистості дошкільників. Критерії і показники кожного представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії та показники визначення рівнів сформованості власної гідності у досліджуваних 5-7 років

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<p align="center">Здатність самовизначатись</p>	<p>Має уявлення про своє місце в житті, у суспільстві. Усвідомлює власні інтереси, плани, особливості, здібності, суспільні вимоги та очікування авторитетних людей. Розрізняє реальне та уявне; виділяє головне - другорядне, безпечне-небезпечне, знайоме – незнайоме. Аналізує ситуацію, бере до уваги вимоги і обставини, приймає конструктивні рішення, витрачає на досягнення успіху мінімальний час. Адекватно реагує на події, ситуації, вчинки людей. Самостійно визначає свою позицію, цілі та засоби дій у конкретних обставинах. Прагне почуватися вільним.</p>
<p align="center">Прагнення реалізувати свій потенціал</p>	<p>Сформовані потреба та здатність реалізувати свій потенціал, самовиразитися через творчу активність та моральні вчинки. Орієнтується у власних чеснотах і вадах, цінує себе, усвідомлює свою значущість для рідних та друзів. Охоче презентує свої можливості, прагне досягти успіху у чесний спосіб, докладас для цього вольових зусиль. Намагається самоствердитися, завжди завершує розпочату справу, орієнтується на високі</p>

	стандарти якості. Визнає і виправляє свої помилки, покращує свій результат.
Намагання вдосконалити себе	Постійно прагне самовдосконалення, виробляє нові якості та уміння. Концентрується на своїх бажаннях. Поводиться самостійно, наполегливо, цілеспрямовано. Довіряє своїм можливостям, оцінкам, досвіду. Виявляє високу пізнавальну активність, прагне відійти від шаблонів, зразків, виявляє креативність. Не боїться помилитися, вносить необхідні корективи, прагне покращити свої знання, вміння, досягнення. Швидко відмовляється від непродуктивних дій. Відповідає за прийняті рішення, здійснені вибори, результати діяльності, власні вчинки.
Підтримка себе та самозахист	Цінує себе і визнає цінність інших людей. У складній ситуації підтримує себе, відновлює свій емоційний стан, регулює поведінку, мобілізується. Не допускає неповаги до інших і до себе, не терпить маніпуляцій, не дозволяє іншим себе ображати, відстоює власну гідність та особисту територію. Намагається чинити опір руйнівним впливам та незаслуженим оцінкам. Вибірковий у стосунках, надає перевагу певному колу однолітків, може коректно відмовити у прихильності.

Визначення рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку власної гідності потребувало встановлення не лише критеріїв та показників як змістових характеристик досліджуваного явища, але й структурних його складових – компонентів. Нами було виділено такі основні компоненти власної гідності: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий та рефлексивний.

Когнітивний компонент засвідчував сформованість у дітей 5-7 років системи необхідних знань про гідність, її роль в житті людини, значення

пошуково-дослідницької діяльності для її ефективного виховання в умовах закладу дошкільної освіти.

Мотиваційно-ціннісний компонент свідчив про належний рівень вихованості у дошкільників позитивного ставлення до власної гідності як моральної цінності; з його допомогою визначалася система ціннісних орієнтацій дитини 5-7 років у дослідницькій діяльності.

Поведінковий компонент власної гідності дозволяв зробити висновки про належну для старшого дошкільного віку міру сформованості умінь і навичок поводитися гідно, приймати конструктивні рішення та досягати успіху у дослідницькій діяльності.

Рефлексивний компонент уможлилював отримання інформації щодо здатності дітей старшого дошкільного віку виробляти прогностичні та ретроспективні оцінки, аналізувати свої здобутки та прорахунки, вносити у діяльність необхідні корективи.

Під кожний із названих компонентів добирались методи, які у своїй сукупності уможливили оцінку власної гідності досліджуваних 5-7 років як інтегрованої якості особистості. Кожний метод детально характеризується нижче.

Методи до когнітивного компоненту власної гідності

З метою визначення особливостей уявлень та знань дітей старшого дошкільного віку про власну гідність та її роль в житті людини, було проведено дві індивідуальні бесіди. Перша передбачала з'ясування загальної системи знань, а друга – визначення суджень досліджуваних з приводу власної здатності поводитися гідно.

Бесіда 1. «Гідність та її роль в житті»

Метод використовувався в ході індивідуального спілкування з кожним досліджуваним 5-7 років. Дітям належало відповісти на сім запитань закритого і відкритого характеру, які дозволяли одержати інформацію щодо

уявлень про гідність як базову якість особистості. Запитання спрямовувалися на з'ясування розуміння змісту провідної категорії, визначення її ролі в житті, особливостей прояву у процесі пошуково-дослідницької діяльності. Усього було проаналізовано 98 відповіді, які характеризували систему знань дітей старшого дошкільного віку про досліджуваний феномен. Детальний перелік запитань подано у Додатку 1 на сторінці 85.

Бесіда 2. «Ти –гідна людина?»

Форма проведення індивідуальна. Дитина відповідала на шість запитань відкритого і закритого характеру. Вони спрямовувалися на з'ясування особливостей уявлень дітей старшого дошкільного віку про вміння адекватно оцінювати власну гідність, називати найбільш характерні ознаки гідної поведінки, з інтересом ставитись до пошукової діяльності, здатність варіювати та урізноманітнювати свої дії, орієнтуватись на високі еталони якості виконання пошукового завдання, проявляти творче мислення та кмітливість.

Усього було проаналізовано 84 відповідей дошкільників, що дозволило отримати важливі дані про звичку поводитись гідно. Детальний перелік запитань подано у Додатку 1 на сторінці 85.

Метод до мотиваційно-ціннісного компоненту власної гідності

Використано метод незакінчених речень, який дозволив з'ясувати системи цінностей дитини, її ставлення до власної гідності як до цінності, провідні мотиви пошуково-дослідницької діяльності, які спонукають діяти самостійно, наполегливо, доводити розпочате до кінця та досягати успіху. Форма проведення – індивідуальна. Кожній дитини пропонувалося завершити вісім розпочатих речень, пов'язаних з її здатністю проявляти гідність у процесі дослідницької діяльності. Усього проаналізовано 112 кінцівок оповідань. Ця проєктивна методика дозволяла одержати відомості

про уміння передбачати майбутній результат, приймати доцільні рішення та відповідати за їх ефективність, проявляти самостійність й наполегливість, виконувати пошукові завдання якісно та досягати поставленої мети. Перелік розпочатих речень подано у Додатку 2 на сторінці 86.

Методи до поведінкового компоненту власної гідності

В ході констатувального експерименту встановлювалися особливості практичного використання умінь і навичок гідної поведінки було застосовано два методи - спостереження та моделювання ситуації морального вибору.

Спостереження

Спостереження здійснювалося під час виконання дітьми старшого дошкільного віку завдань з дослідницької діяльності. В ході виконання завдань вони оволодівали вмінням діяти самостійно, фантазувати, власноруч варіювати способи дій, розвивати творче мислення, виявляти здорову міру ризику, вчиняти наполегливо, планувати свою діяльність та доводити її до кінця. За кожним досліджуваним 5-7 років проводилося по три цілеспрямованих спостереження, що уможливило отримання інформації про особливості прояву кожним з них власної гідності. Усього було проаналізовано 52 протоколи спостережень. Детальніше про метод спостереження йдеться у Додатку 3 на сторінці 87.

Моделювання ситуації морального вибору

Досліджуваним пропонувалося виконати завдання пошуково-дослідницького характеру. Дошкільникам належало здійснити вибір складності виконання роботи на власний розсуд. Пропонувались три варіанти виконання: складний, середньої складності та легкий. Легкий варіант передбачав наявність зразка, орієнтація на який спрощувала процес досягнення мети, допомагала швидко впоратися із завданням. Середній варіант передбачав можливість використати дві підказки експериментатора,

які певною мірою полегшували процес досягнення кінцевої мети. Складний варіант виконання завдання був розрахований на самостійне виконання роботи, він не передбачав ніякої допомоги дорослого. У протоколах спостережень фіксувалися: вибір дошкільником варіанту завдання, характер самостійних та наполегливих дій, емоційний настрій протягом виконання усієї роботи, якісне виконання завдання; успішне досягнення кінцевої мети, адекватність самооцінки (результату, процесу та вкладених особистісних зусиль).. Детальніше даний метод представлено у Додатку 3 на сторінці 88.

Методи до рефлексивного компоненту власної гідності

Використано метод бесіди під назвою «Самоаналіз». Він дозволив зафіксувати здатність дитини самостійно розмірковувати, критично аналізувати та адекватно оцінювати власні вчинки, досягнення, якості, здібності. Проводився в індивідуальній формі. З цією метою дошкільникам пропонувалося відповісти на сім запитань відкритого характеру, які уможливили одержання вільних відповідей, заснованих на власному досвіді, створених своїми словами. Запитання торкалися умінь поважати, критикувати себе, регулювати власну діяльність, самостверджуватись та оцінювати процес та результат пошукової діяльності. Детальніше даний метод представлено у Додатку 4 на сторінці 89.

Комплекс описаних вище методів констатувального експерименту уможливив отримання інформації щодо особливостей сформованості у досліджуваних 5-7 років життя власної гідності як базової моральної якості особистості.

2.2. Характеристика рівнів сформованості у старших дошкільників власної гідності

З метою визначення рівнів розвитку у дітей старшого дошкільного віку власної гідності, необхідно проаналізувати експериментальні дані,

отримані в ході використання комплексної методики. Зупинимося на аналізі емпіричних даних кожного з описаних вище методів.

Як засвідчила перша бесіда *«Гідність та її роль в житті»* з дітьми 5-7 років, в цілому уявлення більшості дошкільників про гідність та її прояви в ході дослідницької діяльності виявилися вельми схематичними. Відповідаючи на переш запитання, пов'язане з визначенням суті поняття «самоповага», 48% досліджуваних схилилися до варіанту відповіді «цінувати себе»; 36% дошкільників обрали варіант «відстоювати свою точку зору, простір власного «Я». Інші 16% досліджуваних сумнівались у відповідях, задовольнилися відповіддю «Не знаю». Цікаво, що діти означеного віку залишили поза своєю увагою варіанти відповідей «приймати себе без засудження» та «обирати лише те, що для тебе важливе». Це засвідчує, що уявлення про гідність і самоповагу дітей 5-7 років вельми обмежені. Пояснюється такий стан речей відсутністю у дошкільників звички оцінювати власні якості, вчинки, результати діяльності. Можна припустити, що переважна більшість вихователів не використовують дану лексику у педагогічній оцінці, мало обговорюють з дітьми важливість уміння цінувати себе, поважати себе та оточуючих людей.

Друге запитання виявилось неочікуваним для переважної більшості опитаних дітей. Отримано чималий перелік характеристик, які засвідчують самоповагу. Так, деякі досліджувані висловлювали думку, що самоповага проявляється в умінні бути впевненим в собі, діяти наполегливо, досягати успіху (14%); переважна більшість опитаних вважала, що самоповага засвідчується самостійністю і сміливістю (36%); певна група опитаних схилилася до думки, що самоповага притаманна тим, хто виконує роботу якісно і вчасно (28%); дехто з дошкільників зазначив, що самоповага проявляється через прихильність та любов до них батьків (12%)%. Виявилось, що 10% опитаних не змогли визначитися з конкретною відповіддю.

Третє запитання виявилось досить незвичним для дітей 5-7 років. Їм належало порівняти прояви високої і низької самоповаги. Розкид відповідей виявився вельми широким. Найпоширенішими виявилися такі пари відповідей досліджуваних старшого дошкільного віку: «сміливість – боязкість» (24%), «самостійність – залежність» (18 %), «старанність – недбалість» (16 %), «наполегливість – легковажність» (14%). «впевненість у собі – невпевненість (10 %), «впевненість, що тебе люблять – байдуже ставлення до мене» (6 %). При цьому 12% досліджуваних не зуміли відповісти на поставлене запитання.

Зовсім незвичним для старших дошкільників виявилось запитання про те, що таке «гідна поведінка». З огляду, що, як правило, батьки і вихователі практично не використовують даний вираз у спілкуванні з дітьми, їхні уявлення виявилися вельми широкими і недостатньо специфічними. Більшість дітей усвідомлювали, що йдеться про хорошу, про правильну поведінку, але при цьому не зовсім розуміла, про яку саме. Цим пояснюється найбільш широкий розкид відповідей: смілива, рішуча, впевнена (20 %); самостійна, з почуттям самоповаги, успішна (16 %); кмітлива, розумна, вигадлива (14%); старанна, ретельна (12%); наполеглива, зосереджена на меті (10%); турботлива, прихильна, доброзичлива (8%); самокритична (6%); творча, ризикована (4%). 10% дітей 5-7 років відповіли «Не знаю».

Вельми різними виявилися відповіді дітей старшого дошкільного віку на запитання про те, за що найбільше цінують людину. На відповідях дітей суттєво позначилася статеві приналежність. Дівчатка вважали, що найбільше цінують людей за доброту, турботу про інших, співчуття до тих, кому погано (26%). Для хлопчиків найбільш цінними виявилися такі якості людини, як сміливість, вміння долати труднощі, здатність постояти за себе та своїх близьких (28%). Значущими для окремих дітей виявились такі якості, як вміння ризикувати, фантазувати, виявляти вигадку (16%); розум, кмітливість, здатність міркувати (14%); впевненість у собі, наполегливість (10%). Лише 6% досліджуваних не змогли визначитися з відповіддю на дане питання.

Запитання, пов'язане з пошуково-дослідницькою діяльністю, виявилось для дітей старшого дошкільного віку зрозумілим. Переважна більшість опитаних позитивно до неї ставляться і вважають, що завдяки їй в них розвинулось уміння фантазувати, продукувати нові ідеї, варіювати способи дій, винаходити щось нове (38%); здатність діяти самостійно, сміливо, наполегливо, домагатися успіху (26%); уміння поважати себе, цінувати власні здібності, пишатись своїми досягненнями (18%). Поодинокими виявилися відповіді типу: «уміння діяти ретельно» (8%), «здатність не боятися помилитися» (6%); «уміння посміятись над собою» (4%).

Відповіді на останнє, сьоме запитання пов'язувала між собою поняття самоповаги з пошуково-дослідницькою діяльністю. Більшість досліджуваних вважала, що поважає себе людина в процесі виконання пошуково-творчих завдань, за уміння діяти самостійно, не звертатися за допомогою (26%); не відволікатися на стороннє, бути зосередженим (22%); швидко відмовлятися від помилкових дій, виявляти сміливість пошуку (18%); не розгублюватись, не дратуватися, коли щось піде не так, а мобілізуватися та досягти мету (16%); діяти впевнено і наполегливо (12%); радіти з успіху (6%).

Таким чином можна зробити висновок, що переважна більшість досліджуваних 5-7 років мають уявлення про зміст поняття «самоповага», пов'язують його з характерними якостями та вміннями. Водночас слід констатувати, що уявлення дошкільників здебільшого звужені, клаптеві, обережні. Вія 6 % до 16% дітей старшого дошкільного віку володіють недостатніми знаннями та уявленнями, не можуть відповісти на деякі з поставлених запитань. На це треба буде звернути увагу під час організації формульовального дослідження.

Зупинимось на аналізі емпіричних даних, отриманих під час проведення другої бесіди «Ти – гідна людина?» Шість запитань спрямовувалися на з'ясування особливостей уявлень дітей старшого дошкільного віку про вміння адекватно оцінювати власну самоповагу, називати, за що саме вони поважають і не поважають себе, вибіркоче

ставлення до інших людей, за що себе особливо цінуєш при виконанні дослідницьких завдань, основні мрії у досягненні мети у пошуково-дослідницькій діяльності.

Встановлено, що переважна більшість дітей старшого дошкільного віку поважає себе за свої досягнення у пошуково-творчих завданнях (52%); частина дітей визнала, що поважає себе час-від-часу, в залежності від досягнутих результатів (36%); 12% досліджуваних 5-7 років визнали, що не заслуговують самоповаги, оскільки їм лише зрідка вдається досягти хороших результатів. Отримані дані засвідчують, що оцінки дітей базуються на здатності більш-менш адекватно оцінити свої попередні результати, минулому досвіді успішних і неуспішних спроб, сформованих самооцінках (адекватних чи неадекватних) та очікуваннях (адекватних, завищених, занижених).

Відповіді хлопчиків і дівчат старшого дошкільного віку на друге запитання (за що ти себе поважаєш найбільше?) суттєво відрізнялися між собою, що є природним з огляду на різну систему цінностей. Переважна більшість представниць слабкої статі висловилися, що поважають себе, перш за усе, за уміння виявляти доброзичливість, співчуття, турботу про менших, слабших, новеньких (26%). Серед інших цінностей вони зазначили розум і кмітливість (10%), високу старанність та акуратність (8%), слухняність, уміння виконувати вимоги дорослих (6%). Для хлопчиків на першому місці для самоповаги виявилась самостійність і сміливість (24%); на другому – розум і кмітливість (16%); на третьому – впевненість у собі і наполегливість (10%).

Неповага до себе, як і самоповага, відрізняється у дошкільників різної статі. Переважна більшість дівчат зазначили, що їм заважають себе поважати недбалість та легковажність (14%), неслухняність (12%), байдуже ставлення до однолітків (10%), невміння розв'язувати складні пошуково-дослідницькі завдання (8%), схильність до плачу та роздратування (6 %). У хлопчиків на заваді їхній самоповазі знаходяться такі якості, як недисциплінованість,

агресивне ставлення до однолітків (16%), сором'язливість та боягузливість (14%), залежність від допомоги дорослих (12%), байдуже ставлення до старанності та акуратності виконання дослідницької роботи (8%).

Наступне запитання (Ти поводишся гідно з усіма?) вимагало стверджувальної або заперечувальної форм відповіді і мало відношення до адекватності самооцінки дошкільників. З'ясувалося, що переважна більшість дітей вважають, що з усіма поведуться гідно (48%), що не відповідає дійсності, але цілком співвідноситься з бажанням дітей 5-7 років виглядати в очах оточуючих хорошими. Водночас чимало дітей старшого дошкільного віку виявились здатними до диференційованих оцінок, зазначали, що не з усіма та не завжди поведуться гідно (42%). Це засвідчує спроможність певної частини старших дошкільників до адекватної самооцінки, самокритики, визнання власних помилок. Встановлено, що 10% досліджуваних не схилилися до певної думки, не наважилися на чітку відповідь, задовольнилися відповіддю «Не знаю».

Відповіді дівчат і хлопчиків на запитання, що вони особливо цінують в собі під час виконання дослідницьких завдань, суттєво відрізнялися. Дівчатка констатували, що цінують в собі уміння поводитись організовано, дотримуватись засвоєних правил поведінки (22%), старанно і акуратно виконувати пошуково-творче завдання (16%), правильно використовувати допомогу вихователя (8%), доводити розпочате до кінця (4%). За самооцінками хлопчиків, вони цінують в собі при виконанні пошуково-дослідницьких завдань кмітливість та розсудливість (20%), здатність організуватися і діяти сміливо й рішуче (18%), уміння пропонувати оригінальні ідеї, продуктивні рішення, виявляти творчість (12%).

Останнє запитання стосувалося внутрішніх ідеалів, мрій дошкільників, пов'язаних з виконанням пошуково-дослідницької діяльності. Як з'ясувалося, більшість дошкільників прагнуть успішно виконати завдання, досягти оригінального результату та отримати схвалення вихователя (56%). Дехто з дітей підкреслив важливість посісти перше місце, виконати роботу краще за

усіх (28%). Інші 16% досліджуваних 5-7 років надали перевагу якісному виконанню творчого завдання.

Наступний метод спрямовувався на з'ясування особливостей ціннісного ставлення дітей старшого дошкільного віку до гідності (самоповаги). Дітям пропонувалося відповісти на сім розпочатих речень, які стосувалися питання, що нас цікавило. Досліджуваним надавалася можливість завершити речення, спираючись на свій попередній досвід успішних та неуспішних розв'язань завдань різної складності та змісту. Передбачалася індивідуальна форма проведення методу, що уможлиблювало фіксацію емоцій, дій, вербальних реакцій.

Зупинимося на аналізі отриманих результатів. Перше запитання вимагало від дитини подумати та відповісти (або написати), чому саме вона себе поважає і за що саме. З'ясувалося, що переважна більшість дітей підставами для самоповаги вважають уміння допомогти, підтримати, заспокоїти того, хто цього потребує (56%). При цьому 24% досліджуваних поважають себе за кмітливість, розум, уміння досягати успіху; 14% - пов'язують самоповагу з умінням дотримуватися вимог дорослого, робити те, що вони вимагають, виявляти слухняність і дисциплінованість. Не зуміли визначитись з відповіддю 6% дошкільників.

Друге питання потребувало від досліджуваних уміння оцінити, в яких умовах та ситуаціях вони відчувають непевненість у собі. Опитування засвідчило, що значна кількість дітей 5-7 років констатували, що почуваються непевнено у незнайомій ситуації, в присутності сторонніх людей, за нових умов життєдіяльності (42%). Дехто з дітей визнав, що вони втрачають впевненість під час виконання нових, неочікуваних для них, складних завдань (16%); за відсутності емоційної та інструментальної допомоги з боку дорослого (14%); за поганого настрою чи самопочуття (12%); за відсутності інтересу до завдання (10%). Не зуміли дати чітку відповідь на запитання 6% дошкільників.

Поняття «гідна поведінка» для більшості дітей було новим з огляду, що батьки і педагоги майже не використовують його у своїй педагогічній оцінці. Понад третину дітей (38%) відповіли, що це означає поводити себе правильно, як вимагають дорослі, бути слухняними. Заширока й неспецифічна відповідь засвідчує брак досвіду дошкільників, який би збагатив їхні уявлення. Навіть категорія «самоповага» викликає в них роздуми. Водночас 34% досліджуваних 5-7 років висловили думку, що поводитись гідно означає бути дисциплінованим, організованим, не виявляти агресивності. 18% дошкільників констатували, що гідно означає морально, співчутливо до інших, турботливо. Лише 10% дітей старшого дошкільного віку засвідчили, що поводитись гідно означає довіряти собі, підтримувати себе у складних ситуаціях, цінувати себе, не дозволяти себе ображати та кривдити.

Підтвердилося, що відповіді дівчат та хлопчиків на запитання щодо того, за що їх особливо цінують, суттєво відрізнялися. Більшість дівчат вказала на такі якості та прояви моральної поведінки, як доброзичливе ставлення до людей, здатність до співчуття, надання допомоги тим, хто її потребує, турбота про рідних і близьких (44%). Хлопчики в якості приводів для поваги назвали, перш за усе, силу, фізичну вправність, кмітливість, незалежність поведінки (42%). Відповіді інших 16 % досліджуваних схилилися до спільних цінностей, що не визначалися статевою належністю: відданістю дружбі, самовладанню, умінню постояти за себе.

Оцінюючи, чим їм подобається дослідницька діяльність, дошкільники схилилися до різноманітних відповідей: вона вимагає кмітливості й здатності докласти вольових зусиль (22%); ця діяльність виробляє сміливість, рішучість, здатність ризикувати (20 %); тим, що ти сам визначаєш спосіб пошукових дій (18%); в ній відкриваєш щось нове, невідоме раніше (16%); дослідницька діяльність привчає діяти зважено, обережно, розумно (14%). Виявилось, що 8% дітей старшого дошкільного віку після певних роздумів

визнали, що їм не подобається займатися пошуково-дослідницькою діяльністю, оскільки вона не гарантує їм досягнення успіху.

Досягнення, які перебувають лише у мріях дошкільників, засвідчують, що вони прагнуть виконати роботу якомога швидше і правильніше (24%); посісти перше місце, домогтися найкращих результатів (22 %); самостійно розв'язати найскладніші завдання (18%); навчитися ризикувати, виявляти творчість, фантазію, вигадку (14%); виконати завдання якісно, акуратно, ретельно (12%); досягти своєрідних, оригінальних, незвичних результатів (6 %); мрію досягти впевненості у собі (4 %).

Висловлюючи судження про власну неповторність, діти 5-7 років схилилися до таких відповідей: «Люблю вигадувати, придумувати, фантазувати» (20 %); «Люблю гумор, можу посміятись над іншими та над собою» (18%); «Вмію себе цінувати, знаю, чому важлива для мами й тата» (16%); «Моя зовнішність не схожа ні на кого» (14%); «Вмію за себе постояти» (10%); «Мене вважають найрозумнішим» (8%); «Я найкрасивіша дівчинка» (6 %); «Я найсильніший в групі» (4 %). З'ясувалося, що 4% дітей 5-7 років відповіли, що вони нічим не особливі, такі як і інші діти.

Одним з важливим було останнє запитання бесіди, спрямоване на з'ясування того, як дитина відстоює свою гідність в ситуації конфлікту з однолітками. Відповіді дошкільників суттєво різняться: пояснюю нападнику, чому він неправий, намагаюсь вирішити конфлікт миролюбним шляхом (22 %); відбиваюся, даю здачі (20%); жаліюся вихователю (18%); відходжу у бік, уникаю сутички, визнаю свою поразку (16%); соромлю нападника, використовую образливі слова (10%); спостерігаю за конфліктом збоку (8%). Встановлено, що 6% досліджуваних 5-7 років не зуміли відповісти на дане запитання («Не знаю»).

Наступний аналіз торкається вже не вербальних, а реальних проявів уміння дошкільників проявити самоповагу, відстояти власну гідність. З цією метою аналізувалися емпіричні дані, отримані під час спостереження за

поведінкою досліджуваних у звичних умовах та під час спеціально змодельованої ситуації вибору.

Як засвідчили спостереження, діти старшого дошкільного віку характеризувалися відмінною стратегією та тактикою поведінки, проявами самоповаги, здатністю до адекватної самооцінки, уміння контролювати і регулювати свою діяльність та відстоювати власну гідність. Зафіксовано існування певної групи дітей, які цінували себе, були здатні адекватно та розлого оцінити процес та результат діяльності, без нагадування дорослого контролювали та регулювали свою поведінку та емоції, вносили корективи у кінцеві результати, не погоджувалися з необ'єктивною зовнішньою оцінкою, аргументували свою думку. Таких дітей виявилося 22% від усієї експериментальної групи.

Друга група була дещо більшою (28 %) і об'єднувала дітей, які вельми високо себе цінували, усвідомлювали своє значення для рідних та близьких, характеризувалися дещо завищеною самооцінкою та високим рівнем домагань, контролювали та регулювали свою діяльність, беручи до уваги реакцію на їхні дії вихователя, рахувалися із зовнішньою оцінкою своїх досягнень, з'ясовували результативність діяльності радше запитувальними, ніж стверджувальними висловлюваннями.

Третя група виявилася найбільшою за своїм кількісним складом в нараховувала 38% дошкільників. Ці діти характеризувалися ситуаційними проявами емоційних реакцій, поведінки та дій. Вони цінували себе, але потребували від дорослих постійних підтверджень власної значущості. Самооцінки дошкільників даної групи були нестійкими – від адекватних до неадекватних, значною мірою залежали від зовнішніх педагогічних оцінок. Недостатньо розвиненими виявилися їхні уміння контролювати та регулювати власну поведінку, відстоювати власну гідність.

Найменшу групу (12%) склали дошкільники, які уникали необхідності виражати самоповагу, низько себе оцінювали, поводитись невпевнено. Ця категорія дітей старшого дошкільного віку уникала нових і незнайомих

завдань, які містити ризик неуспіху Вони обирали здебільшого знайомі завдання, які легко призводили до результату і не надто напружували. Контроль і регуляцію власної діяльності вони фактично перекладали на дорослого, без допомоги і підказок дорослого втрачали інтерес до діяльності, могли її залишити. Власна гідність цих дітей знаходиться на зародковому рівні, майже не проявляється.

Зупинимось на аналізі даних, отриманих в ході моделювання ситуації вибору. Досліджуваним належало виконати завдання пошуково-дослідницького характеру. За власним бажанням дошкільники обирали складність виконання - складний, середньої складності або легкий варіант. Відмінність полягала у відсутності-наявності підказок експериментатора.

В ході експерименту встановлено, що лише п'ята частина досліджуваних надала перевагу складному варіанту, виявилася здатною діяти самостійно, долати труднощі, ретельно виконувала роботу, адекватно оцінила процес і результат своєї роботи. Трохи менше третини дошкільників зважували перед тим, як обрати складний варіант, діяли самостійно, але водночас обережніше, співвідносили свої дії з реакціями експериментатора, намагалися діяти старанно, дещо завищили самооцінку кінцевого продукту. Близько 40% досліджуваних почали з обрання складного, проте швидко переключилися до середнього, а дехто – і до легкого варіанту виконання. Діяли самостійно лише на початку роботи, в ході виконання зверталися до дорослого по допомогу, задовольнилися задовільним результатом, намагалися завищити оцінку кінцевого досягнення, проте визнали, що їм допомагав експериментатор. Десята частина експериментальної групи обрали найпростіший варіант виконання, діяли лише разом з дорослим, намагалися виконувати завдання старанно, повністю поклалися на оцінку дорослого.

Таким чином з'ясувалося, що дані спостереження та експерименту вельми близькі. Це дало можливість порівняти їх з даними бесід та методу завершення оповідань і визначити: тенденції поведінки в цілому співпадають, що дає підстави виділити чотири рівні сформованості власної гідності. За

основу взято виділені вище критерії та компоненти. Отриману інформацію подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Розподіл досліджуваних 5-7 років на рівні сформованості
власної гідності**

РІВНІ	ПРОЯВИ	Кількісний склад (у%)
Високий	Добре орієнтується в ситуаціях, вимогах, умовах, правильно їх аналізує та оцінює. Виділяє головне-другорядне, безпечне-небезпечне, знайоме-незнайоме. Приймає конструктивні рішення, витрачає на досягнення успіху мінімальний час. Намагається реалізувати свій потенціал, самовиразитися через творчі ідеї та дії. Знає свої основні чесноти і вади, поважає себе, усвідомлює свою значущість для рідних, вдосконалює свої якості та поведінку. Охоче презентує свої можливості і досягнення, намагається самоствердитися. Орієнтується на високі стандарти якості. Не боїться помилися, вносить корективи в кінцевий результат. Діє самостійно, прагне відійти від зразків та шаблонів, ризикує, швидко відмовляється від непродуктивних дій. Довіряє своїм можливостям, відповідає за свої рішення та вчинки. Підтримує та захищає себе та інших. відстоює власну гідність та особисту територію.	22
	Непогано орієнтується у незвичних ситуаціях та умовах, аналізує, порівнює, оцінює можливі ризики. Виділяє головне і другорядне, знайоме і нове, безпечне та небезпечне. Поводиться вельми обачно, зважає свої дії. Докладає самостійних зусиль для досягнення бажаного успіху, не	

<p>Оптимальний</p>	<p>поспішає, діє обережно. Творчість виявляє дозовано, намагається не сильно ризикувати. Орієнтується у своїх основних чеснотах і вадах, надає пріоритет першим. Розуміє своє значення для батьків та авторитетних інших, високо цінує себе, демонструє оточуючим свої можливості й досягнення, намагається самоствердитися та отримати схвалення дорослих. Розраховує на визнання оточуючих людей. У стресовій ситуації уповільнює дії, зважає доцільність певної поведінки. Самооцінка та очікування дещо завищені. Відстоює власну гідність.</p>	<p>28</p>
<p>Середній</p>	<p>У незвичній ситуації губиться, дратується, що утруднює їх аналіз та оцінку. Плутається у визначенні головного і другорядного безпечного і небезпечного, внаслідок чого потрапляє у халепу. Діє самостійно на початку діяльності, при зіткненні з труднощами звертається за допомогою до дорослих. Прагне досягти успіху «малою кров'ю» і за будь-яку ціну, задовольняється посередньою якістю виконання. Елементи творчості використовує лише іноді, радше вдається до прояву самодіяльності. Часто використовує зразок, намагаючись швидше досягти кінцевої мети. Потребує емоційної та інструментальної підтримки дорослого, розраховує на позитивну оцінку. Певною мірою цінує себе, може аргументувати, внаслідок яких якостей і рис може досягти успіху. Самооцінка непевна, ситуаційна, залежить від думки дорослого</p>	<p>38</p>
	<p>Незнайома ситуація та нові завдання лякають, викликають емоційну напругу, небажання діяти. Не здатні самі проаналізувати та оцінити нові умови і</p>	

<p>Низький</p>	<p>вимоги, сподіваються на допомогу дорослих, без неї практично не працюють. Орієнтуються на зразки і шаблони, намагаються виконати, як вимагають, як треба. Бояться помилитися, зробити неправильно. Уникають творчої діяльності, не готові ризикувати, надають перевагу знайомим завданням. Оцінюючи власні чесноти і вади, апелюють до думки батьків та вихователів. Прагнуть не стільки домогтися успіху, скільки уникнути неуспіху. Почуття самовартісності знаходиться на зародковому рівні, не вміє себе підтримати та захистити. Самооцінка та очікування неадекватні, занижені. Багато часу проводить на одинці, спостерігаючи за подіями збоку.</p>	<p>12</p>
-----------------------	---	------------------

Таким чином з'ясувалося, що половина дітей експериментальної групи характеризувалися недостатніми або низькими характеристиками власної гідності – обережно бралися за виконання нових завдань, не вміли аналізувати та правильно оцінювати ситуацію та умови, уникали необхідності реалізувати свій потенціал, не прагнули самовдосконалення, володіли ситуаційною або заниженою самооцінкою. Це актуалізувало необхідність вдосконалення їхніх уявлень про гідність та її роль в житті та уміння проявляти самоповагу в реальному житті.

2.3. Система формування у дітей 5-7 років власної гідності у ЗДО

В ході формувального експерименту робота спрямовуватиметься на реалізацію таких напрямів педагогічної роботи з дошкільниками, як моральна просвіта; сприяння накопиченню дітьми досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттями честі й власної гідності; надання можливості дошкільникам самостверджуватися у різноманітних сферах

життєдіяльності, укріплювати почуття гідності через досягнення ними успіхів в діяльності й спілкуванні, застосовування з цією метою сучасних освітніх технологій. У такий спосіб зростатимуть почуття задоволення від власної компетентності та схвалення значущих людей.

Ми виходили з розуміння, що виховання у дітей дошкільного віку елементарних форм прояву власної гідності, базується на ідеї, що усе, що вона робить, говорить, думає, відчуває, в ідеалі має відповідати потребам її сутності. Лише за цієї умови вона з дорослішанням досягне вищої мети - бути самою собою, почуватися вільною, жити у згоді з собою та злагоді з довкіллям. Задля цього можна використати багато різноманітних методів, прийомів, форм роботи дітьми 5-7 років. Пропонуємо деякі з них. Сподіваємося, що вони не лише стануть у нагоді, але й надихнуть педагогів на подальшу творчість. У нашому переліку: теми колективних бесід з дітьми, творчі завдання, вправи, гра, складання правил гідної поведінки, тематична консультація для педагогів.

Відповідно з першою педагогічною умовою слід почати *із розширення, поглиблення і уточнення уявлень дітей старшого дошкільного віку про власну гідність – її суть та значення для успішного життя*. Для реалізації даної умови варто використати метод бесіди. Вони можуть проводитись як з усією групою досліджуваних, так і з підгрупами, в залежності від рівня сформованості гідності, а також педагог може вдається до індивідуальної форми організації бесіди, яка може виявитись найефективнішою.

Метод бесіди

Проводиться у діалогічній формі. Відповіді дошкільників дозволяють отримати інформацію щодо їхньої оцінки власної гідності та засобів її формування. Орієнтовна тематика бесід: *«Усвідомлюємо свою цінність»*, *«Визнаємо цінність інших людей»*, *«Проявляємо самоповагу»*, *«Не дозволяємо себе ображати»*, *«Заступаємося за слабшого»*, *«Пишаємося своїми досягненнями»*, *«Не боїмося помилитися»*, *«Відстоюємо свою правоту»*,

«Визнаємо правоту інших», «Як правильно відмовляти у прихильності», «Гідно виграємо і програємо», «Ази правильного аналізу ситуації», «Чесним бути непросто» .

Почуття гідності означає, що дитина усвідомлює те, що вона є цінною як особистість, і водночас визнає, що інші люди є так само цінними, як і вона. Отже, дитина з почуттям власної гідності поважатиме й інших людей незалежно від їхнього походження, національності, віку, фізичних особливостей.

Творчі завдання

Творчі завдання – це завдання, які передбачають створення нового, оригінального продукту, вимагають від виконавця нестандартного мислення та уяви. Педагог використовує творчі завдання в різних сферах життєдіяльності дошкільників. Він пропонує дітям скласти вірш, оповідання або казку про честь і гідність, розповісти їх перед дітьми своєї групи. Вихователь радить дошкільникам проявити творчу уяву під час творчого малювання, ліплення або в процесі сюжетної гри. При цьому дорослий заохочує дітей можливістю експериментувати, фантазувати, вигадувати, робити щось на власний розсуд, а потім пишатися своєю спроможністю. Експериментатор рекомендує дошкільникам самостійно розв'язати складні конструктивні завдання, не звертаючись по допомогу, порадіти своїм досягненням та здатності вирішувати проблеми. В процесі виконання творчих завдань дітям прищеплюються уявлення про основні моральні норми, важливість їх дотримання, формується вміння гідно вигравати і програвати.

Вправи

Вправа — розвиток певних якостей, навичок постійною, систематичною роботою; спеціальне вправляння, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань. Експериментатор пропонує дітям утворити коло, щоб кожний бачив кожного. З метою збагачення знань

дітей 5-7 років про власну гідність, самоповагу, почуття гордості і честі вихователь закладу дошкільної освіти ініціює відтворення виразу обличчя (міміки) та рухової активності дитини, яка: а) адекватно цінує себе, довіряє своїм можливостям, звикла досягати успіху, поважає себе; б) виявляє боязнь, емоційну напруженість, невпевненість у собі, низько себе цінує; в) переоцінює свої можливості і досягнення, виявляє надмірну пихатість і самовдоволення, безапеляційна у своїх судженнях. Вихователь спочатку пояснює особливості міміки кожного представника, потім - основні рухи та дії. Після цього він радить дітям відтворити зовнішній образ дитини з розвиненою власною гідністю, пихату та таку, що низько себе цінує. У такий спосіб у дітей старшого дошкільного віку закріплюються уявлення про зовнішню привабливість та непривабливість різних образів, стимулюється бажання стати кращим, подолати страх, впевнитись, що вони багато чого можуть, що їх є за що поважати.

Реалізація другої педагогічної умови пов'язувалась з ***вправлінням дошкільників в уміннях конструктивно впливати на свою поведінку, контролювати та регулювати власні дії, долати страх не впоратись із завданням.***

У процесі організації формувального експерименту слід базуватися на науковому доробку О. Кононко, згідно з яким уміння долати страх є інтегральним за своїм характером явищем, складається з часткових умінь, у першу чергу сформованості у дитини дошкільного віку елементарних аналітичних, емоційних та вольових умінь, знання нею основних моральних норм. Це потребувало створення у закладі дошкільної освіти розвивального середовища, сприятливого для виховання власної гідності, самоповаги, сміливості, довіри власним можливостям, З цією метою було використано складання дитиною тематичних оповідань про себе, проведення занять на тему власної гідності та моделювання експериментальних ситуацій.

Складання оповідань «Розкажи про себе»

Створено три ситуації складання дітьми старшого дошкільного віку оповідань різної тематики: перша – « Чим я пишаюся», друга – «Мої страхи та їх долання», третя – «Як я не дозволив себе образити» . Детальніше про кожна з цих ситуацій.

«Чим я пишаюся»

Експериментатор пропонує дітям пригадати життєві ситуації, коли вони самостійно розв'язали непросте завдання, або ініціювали допомогу дорослим у відповідальній справі, або підтримали і заспокоїли слабшого за себе малюка, або просто не звернулася за допомогою, коли зіткнулася з труднощами на шляху до мети. Воно каже: «Кожний подумає і пригадає таку ситуацію, яка дозволяла пишатись собою». Діти по черзі розповідають присутнім коротке оповідання про себе, пояснюють, чому вони відчували задоволення.

«Мої страхи та їх долання»

Дорослий рекомендує дітям 5-7 років подумати над тим, чого вони бояться найбільше, і скласти про це невеличке оповідання. Він нагадує усім, що хтось з дошкільників боїться темноти, хтось – води, дехто – залишитись на самоті. Але існують і інші страхи – страх не впоратися із завданням, виглядати розгубленим, неуспішним, неумілим. Трапляється, що хтось не може за себе постояти, відстояти власну гідність, сильно переживає образу. Експериментатор наголошує: якщо про це розповісти, на душі стане легше, ви мов би викинете свій страх як сміття. Він додає: в кінці свого оповідання обов'язково розкажіть, як ви намагаєтесь подолати свій страх, щоб проявити власну гідність. Педагог може скласти, до прикладу, свій варіант оповідання, але звернеться до дітей з проханням не копіювати його.

«Як я не дозволив себе образити»

Експериментатор звертається до дошкільників з проханням пригадати, що вони відчували, коли їх ображали. Ображати можна по-різному: злими висловлюванням, відмовою у дружбі, приниженнями, агресивними діями,

недобрими обіцянками. Можна із злим обличчям, а можна з посмішкою на обличчі, супроводженням «Я пошуткував». В обох випадках образа негативно впливає на взаємини. Складіть, будь ласка, оповідання про те, як ви не дозволили себе ображати. Не силою, а словом. Після того, як діти розкажуть свої історії, педагог має підсумувати ситуацію. Він каже: «Образа руйнує дружні стосунки, продукує недовіру, залишає по собі недобрий слід. Тому дуже важливо навчитися утримуватися від образ і одночасно не дозволяти себе ображати. Як саме? По-перше, ігнорувати випадки не варто, відповідь завжди має бути. Інакше той, хто ображає, відчує свою силу і владу над іншими. По-друге, слід підняти власну самооцінку, зрозуміти свою цінність, довіряти собі, відчувати власну силу. По-третє, почни з фрази: *«Що відбувається? Чого ти мені говориш неприємні речі, робиш боляче? Не міг би ти наступного разу не ображати мене? Я цього не заслуговую»*. Слід дати зрозуміти тому, хто ображає, чого саме ви очікуєте від нього, які відносини з ним для вас прийнятні.

Моделювання експериментальної ситуації

З метою виховання у дітей старшого дошкільного віку адекватної самооцінки та оцінки особистісних якостей дітей своєї групи було модельовано експериментальну ситуацію. Експеримент складався з двох серій. Стимульним матеріалом слугували два іграшкових будиночка і фотокартки усіх дітей групи. Експериментатор нагадав дошкільникам, про які моральні якості вони читали дитячу художню літературу, дивились мультфільми, проводили бесіди. Серед них були чесність, справедливість, правдивість, власна гідність, самоповага, відповідальність. До негативних якостей слід віднести агресію, сварку, приниження, образу.

Перша серія. Дітям пропонували роздивитись фотографії усіх дітей групи (окрім власної) і розподілити їх про двох будиночках. У перший будиночок слід покласти фотографії чесних, справедливих, чуйних однолітків (вони завжди говорять правду, намагаються вчиняти по-совісті). У другий будиночок необхідно розподілити не дуже правдивих, чуйних і справедливих

дітей. Це дозволить з'ясувати, чи здатні досліджувані 5-7 років життя оцінювати однолітків за моральними якостями.

Друга серія. Експериментатор пропонує дошкільнику його (її) фотографію і просить визначити, куди він (вона) її покладе – у будиночок з фотографіями хороших дітей, чи в інший, куди потрапили фотографії не дуже хороших однолітків. Ставлячи дитину перед вибором, дорослий пропонував відповідально визначитися з самооцінкою своїх моральних якостей

Здатність дітей старшого дошкільного віку диференціювати оцінки однолітків та самого себе за певним набором моральних якостей – важлива якість, якою засвідчується зрілість розвитку особистості.

Упровадження у педагогічну практику третьої педагогічної умови було пов'язане з *просвітою педагогів, формуванням їхньої здатності заохочувати та підтримувати прагнення дітей виявляти власну гідність, використовуючи сучасні освітні технології.* З цією метою було використано такий комплекс методів: проведення семінару для педагогів з проблеми гідності, організація рольової гри та оформлення пам'яток.

Семінар «Виховуємо у дітей гідність»

Виховання у дошкільників власної гідності і честі передбачає формування у них поваги до себе та інших людей, розуміння моральних норм та уміння вчиняти відповідно них. Цей процес починається з родини і продовжується у закладі дошкільної освіти. Він спрямований на розвиток моральних якостей і формування адекватної самооцінки

До основних аспектів виховання власної гідності дошкільників можна віднести:

1. *Формування розуміння моральних норм.* Дітям слід пояснити, що вважається добром, а що – злом, яка поведінка рахується правильною, а яка – неправильною. Доцільно використати для цього казки, оповідання, ігри, повсякденні життєві ситуації відповідного змісту.

2. *Розвиток поваги до себе та інших людей (однолітків та дорослих).* Доцільно пояснити дітям старшого дошкільного віку, що таке повага, чим

відрізняється повага до власного «Я» та до інших людей. Слід підтримувати дітей, визнавати не лише їхні досягнення, але й зусилля, вкладені в нього. Варто урізноманітнювати інструментарій прояву поваги до себе, до однолітків, до дорослих людей.

3. *Виховання чесності і правдивості.* Розширити уявлення дітей 5-7 років про чесність і правдивість, пояснити, чим вони відрізняються. Правдивість означає говорити лише те, що відповідає дійсності, не брехати. Чесність окрім цього передбачає відсутність користі, справедливість, вірність, щирість, уникнення обману у взаєминах з людьми. Важливо вчиняти відповідно до моральних правил, не обманювати, не зраджувати, завжди тримати слово.

4. *Деталізація поняття «власна гідність».* Дошкільникам слід пояснити, що власна гідність передбачає повагу до себе та інших людей; усвідомлення дітьми власних чеснот і вад, досягнень і прорахунків; розуміння свого значення для рідних і близьких людей; довіру власним можливостям, своєму досвіду та самооцінкам; здатність відстояти свою гідність в різних життєвих ситуаціях. Можна використати читання дитячої художньої літератури, перегляд мультфільмів відповідного змісту, обговорення в ході бесід, складання казок та оповідок.

5. *Вправляння у самоконтролі та саморегуляції.* Пояснити дітям смисл понять «контролювати» та «регулювати» свою поведінку та діяльність, значення вказаних умінь в житті. Стримувати свої емоції і переживання непросто, проте необхідно, особливо у випадках, коли вони негативно забарвлені. Заохочувати та схвалювати намагання дошкільників самостійно контролювати себе та регулювати власну поведінку та діяльність, поводитись відповідально.

6. *Стимулювання прагнення дошкільників діяти самостійно.* З огляду, що почуття власної гідності базується на умінні дітей діяти самостійно, звертатися за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності, виявляти творчу ініціативу, докладати зусиль для долання перешкод на шляху до мети,

успішно вирішувати різні завдання, адекватно оцінювати результат діяльності та вкладені у нього зусилля.

7. Створення позитивної атмосфери в групі закладу дошкільної освіти.

Важливо створити в групі ЗДО безпечне та розвивальне середовище, в якому діти почувають себе улюбленими, цінними, значущими. Упровадження у педагогічну практику особистісно орієнтованого, компетентнісного та гуманітарного підходів, діалогічного спілкування, орієнтація на дошкільника як активного суб'єкта виховного процесу сприятиме розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку взагалі, власної гідності як базової якості зокрема.

Рольова гра

Формування власної гідності у дітей 5-7 років - процес тривалий, який вимагає від педагогів терпіння, розуміння вікових та індивідуальних особливостей дошкільників, послідовності виховних дій. У нагоді стане проведення рольова гра, спрямована на розвиток адекватної самооцінки у дошкільників. Експериментатор брав на себе роль ведучої, а інші учасники рольової гри виконували ролі дітей старшого дошкільного віку. Їм належало оцінити себе та однолітків графічним способом. На листі паперу ведучий малює з кружечки і, звертаючись до учасників рольової гри, каже: «Зараз ми будемо грати. Уявимо, що кружечки – це твої товариші і ти сам. Якщо два твої товариші чесні і справедливі, намалюй їм довгі хвостики (показує, як це зробити – провести вниз від кружечків довгі вертикальні лінії. Якщо вони обидва (обидві) нечесні і несправедливі – намалюй їм зовсім короткі хвостики. Якщо один чесний, а другий – ні, намалюй їм хвостики різної довжини. Третій кружечок – це ти. Намалюй і собі хвостик довгий або короткий. Поясни, будь ласка, чому ти так зробив». Звернути увагу на здатність дітей 5-7 років розрізняють свою і чужу поведінку, наскільки можуть аргументувати свою самооцінку, чи орієнтуються на моральні мотиви.

Пам'ятка на кожний день

Самоповага – важлива складова особистісного становлення і розвитку дитини дошкільного віку. Початок самоповаги закладається ще у ранньому віці, а у дошкільний період (від трьох до 6/7 років) закладається серйозний базис для майбутніх вікових періодів. Це пояснюється розвитком самосвідомості, адекватної самооцінки, почуття гордості за свої досягнення, появою самоконтролю та саморегуляції поведінки та діяльності. Від дорослого значною мірою залежить, чи сформується почуття власної гідності у дошкільному дитинстві.

Самоповага народжується з почуття співпричетності, віри у те, що дитина на багато що здатна, з підтримки близьких дорослих. Діти з адекватною самооцінкою і розвиненим почуттям самоповаги, як правило, гнучкіші й впевненіші за інших однолітків, оскільки вони очікують на позитивні результати та оцінки авторитетних дорослих. Процесу формування у дітей старшого дошкільного віку самоповаги сприятиме така стратегія поведінки дорослих:

1. Плекайте в дітей почуття співпричетності. Повага однолітків набуває для них усе більшого значення. В процесі гуманізації взаємин з іншими дітьми закріплюється їхня самоповага. Варто засвідчувати дітям прояви своєї уваги, уважно вислуховуйте дошкільників, обов'язково відгукуйтесь на їхні запити і потреби, показуйте їм свою любов, підтримуйте в них відчуття своєї цінності та значущості для вас. Поступово діти навчатимуться відповідати дорослим тим самим.

2. Будьте прикладом для наслідування. Якщо батьки і педагоги мають адекватну самооцінку, цінують свої чесноти, поважають себе, тим самим вони сприяють формуванню самоповаги у дітей 5-7 років. Якщо дорослі почуваються комфортно, існують великі шанси, що діти старшого дошкільного віку будуть ставитися до себе з повагою й гідністю. Діти – великі наслідувачі, тому, коли вони бачать, що дорослі з їхнього оточення демонструють самостійність, впевненість у собі, почуття власної гідності, вони навчаються

3. Виховуйте в дітях оптимізм. Якщо ви будете з гумором ставитися до своїх помилок і намагатиметесь на них учитися, діти зрозуміють, що помилятися не страшно, що на помилках усі навчаються, що їх можна виправити. За умови, що дитина перестане боятися помилися, вона почне ризикувати, частіше пробувати щось нове, експериментувати, освоювати раніше невідомі їм навички. Усе це теж підвищує їхню самоповагу.

4. Сприяйте формуванню в дітях установки: «можу і роблю». Коли дитина старанно працює, досягає успіху, дорослі мають обов'язково відмітити це. Не чекайте, поки дитина досягне кінцевої мети, підтримуйте її на переможному шляху. Рекомендуємо виконувати такі дії:

- як тільки дошкільник набуде певної навички, запропонуйте йому нову проблему; це зробить його більш гнучким і розширить можливості;
- час-від-часу пропонуйте дошкільнику таке завдання, яке потребуватиме від нього додаткових зусиль, напруги, кмітливості, старанності;
- закріпіть думки дитини про те, що вона багато на що здатна, що може впоратися з кожним новим викликом.

Навіть маленькі перемоги здатні додати дітям почуття впевненості у собі, закріпити їхню самоповагу й почуття власної гідності.

5. Визначить сильні сторони кожної дитини. Знання її чеснот поряд з її вадами зорієнтують дорослих у виборі правильної стратегії виховання її самоповаги. Будьте обережні, намагаючись порівняти одну дитину з іншими. Якщо дошкільник дуже хоче бути схожим на певну дитину, скажіть йому: «Так, твій товариш швидко їздить на велосипеді. А ти добре стрибаєш. Покажи мені, будь ласка, наскільки високо ти зможеш підстрибнути» Важливо перевести увагу дитини на те, що в неї добре виходить, в чому вона досягає успіхів. Доречно підкреслити, що усі ми відрізняємося один від

одного, у кожного з нас різні уміння і навички, кожний з нас по-своєму особливий.

б. Розвивайте здібності дітей. Одним з способів закріплення самоповаги є допомога дошкільникам у наповненні їх вільного часу продуктивними та цікавими заняттями. Важливо не лише підтримувати їхні ігри з друзями, але й звертати увагу на такі види діяльності, які спонукають до активних дій і розкривають сенс життя. Найкращим способом реалізувати сказане вище, це розвивати здібності дошкільника з допомогою:

- забезпечення маленького художника кольоровими олівцями, фломастерами, крейдою, акварельними фарбами, папером;
- якщо дитина відрізняється великою м'язовою активністю, проведіть разом з нею час за спортивними іграми;
- періодично включайте маленькому меломану диски з гарною музикою, купіть йому музичні інструменти, на яких йому хотілося б навчитися грати.

Зробіть акцент на часі, проведеному весело і захопливо завдяки музичним інструментам чи спортивному знаряддю, а не на досягнення у цих сферах. Процес важливіший за кінцевий результат! Головне для дитини дошкільного віку – відчутти радість від спілкування з дорослими, свою достатню компетентність та самоповагу.

Допоможіть дитині 5-7 років полюбити себе, прийняти усі свої особливості, досягти доступне віку почуття цілісності і неперервного зв'язку з самою собою та оточуючим світом. Зв'язок з світом та прийняття себе, як необхідні супутники один одного, життєво важливі для здорової самооцінки, формування гідної самоповаги, ціннісного самоствавлення до власного «Я».

Застосування сучасних освітніх технологій в процесі формування у дітей старшого дошкільного віку власної гідності- важлива умова, що гарантує успіх. Інноваційність як принцип педагогіки забезпечує сприятливі умови розвитку особистості, здійснює її право на індивідуальний творчий

внесок, на особисту ініціативу, свободу саморозвитку. В контексті сказаного інноваційність розуміється не лише як налаштованість на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед як здатність особистості до оновлення попереднього досвіду, відкритість новому.

Інноваційні зміни доцільно розгортати в умовах синергії педагогічних систем. Синергетична ідеологія в дошкільній освіті виконує системотвірну місію, сприяє особистісному розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу. Саме збереження традицій, їх оновлення, збагачення попереднього досвіду зростаючої особистості уможливорює використання її внутрішніх ресурсів. Синергія стає основою реалізації життєзабезпечуючої стратегії розвитку освітньої системи, а інновація – засобом її гуманізації.

Варто підкреслити: діяльність педагога в умовах плюралізму думок суб'єктів освітнього процесу прищеплюють зростаючій особистості смак до прояву самоповаги, виробляє звичку себе цінувати й мати право на власну точку зору, привчає відкривати «Я» для себе та пред'являти його оточуючим людям, не руйнувати чужої гідності. Загострюється проблема креативності педагогічної дії, актуалізується готовність вихователя до проектування і психологічного забезпечення креативного освітнього середовища.

Статус педагога як фасилітатора виступає важливою передумовою перетворення ділового та особистісного спілкування з дитиною на креативний акт. У зростаючої особистості з'являється внутрішня свобода, зовнішній контроль поступово замінюється самоконтролем, розвивається рефлексія. Таким чином, оптимальними умовами розвитку особистості в процесі освітнього процесу вис тупають такі його характеристики, як інноваційність, креативність та синергетичність.

Висновки до розділу 2

Згідно з програмою констатувального експерименту було розроблено діагностичну методику дослідження особливостей розвитку у дітей старшого дошкільного віку. Завдяки розробленій комплексній методиці було

отримано значний обсяг емпіричних даних, які засвідчили особливості знань дітей 5-7 років про самоповагу, сформованість умінь та навичок поводитись в процесі діяльності гідно – діяти самостійно, долати труднощі на шляху до мети, відмовлятися від непродуктивних дій, орієнтуватися на високі стандарти якості досягнення. Визначено рівні розвитку у досліджуваних старшого дошкільного віку гідності як базової якості особистості, схарактеризовано систему оптимізації виховного процесу у ЗДО, спрямовану на ефективний розвиток умінь орієнтуватися в ситуації, аналізувати її, реалізовувати свій потенціал, діяти вільно, відстоювати власну гідність та простір «Я», доводити розпочате до кінця.

Визначено критерії оцінки міри розвитку у дітей старшого дошкільного віку самоповаги як інтегральної якості особистості, до яких віднесено: здатність дитини 5-7 років самовизначатися; прагнення реалізовувати свій потенціал, самовиражатися; намагання дитини вдосконалювати себе; підтримка себе та самозахист у складних ситуаціях. Структурними компонентами самоповаги виступили: *когнітивний* (система знань та уявлень дитини про гідність та її роль в житті людини); *емоційно-ціннісний* (система цінностей, норм і правил поведінки; ставлення до самоповаги та людини як її носія); *поведінковий* (уміння і навички гідної поведінки); *рефлексивний* (аналіз, порівняння, оцінка, внесення коректив у діяльність).

Нами було розроблено діагностичну методику дослідження, до якої увійшли: індивідуальні бесіди, проєктивна методика, спостереження та моделювання експериментальної ситуації. Визначено чотири рівні сформованості у дітей 5-7 років життя самоповаги: високий, оптимальний, середній та низький. Представники високого рівня характеризувались гармонійним поєднанням знань, ставлення та реальних умінь цінувати та поважати себе. Дошкільники, віднесені до оптимального рівня розвитку самоповаги, характеризувалися повільнішою поведінкою в процесі виконання незвичних завдань, меншою схильністю до ризику, здатністю досягати кінцевої мети. Діти, які увійшли до складу групи з середнім рівнем

розвитку здатності виявляти самоповагу, вирізнялися ситуаційністю поведінки, більшою залежністю від допомоги дорослого. Дошкільники низького рівня прагнули не стільки досягти успіху, скільки уникнути неуспіху, не вміли планувати свої дії та без допомоги дорослого досягати успіху.

Розроблено систему оптимізації виховної роботи, яка передбачала експериментальну взаємодію з дітьми старшого дошкільного віку та вихователями ЗДО. Ефективність розвитку власної гідності підвищувалася завдяки використанню у роботі з дошкільниками тематичних бесід, використанню циклу вправ, моделюванню експериментальних ситуацій та творчих завдань, застосуванню різноманітних ігор. Ефективність педагогічної діяльності покращувалася завдяки проведенню інформаційної роботи з вихователями, спрямованої на розвиток їхньої системи знань про власну гідність, критерії її оцінки, методи формування у дітей 5-7 років, використання інноваційних методів.

ВИСНОВКИ

Завдяки аналізу наукової літератури з обраної теми дослідження та проведеного констатувального експерименту ми дійшли таких висновків:

За **першим завданням** схарактеризовано власну гідність як наукову категорію. Під гідністю (самоповагою) розуміється інтегральна якість особистості, яка засвідчується здатністю діяти впевнено й незалежно від зовнішньої допомоги; досягати високих еталонів якості виконання; проявляти творчу ініціативу; цінувати себе; відстоювати свою думку, аргументуючи її. Дошкільник, в якого розвинена самоповага, швидко і правильно орієнтується у новій ситуації, поводить себе самостійно і впевнено; намагається самовиразитися, реалізувати свій потенціал; уміє підтримати і захистити себе, відстоює власну гідність та простір «Я». Дитина, якій притаманна власна гідність, виявляє інтерес до свого внутрішнього життя та зовнішньої поведінки, рахується з почуттям гідності інших людей.

Встановлено, що на сьогодні бракує вітчизняних педагогічних досліджень, присвячених розвитку власної гідності у дітей старшого дошкільного віку. Такий стан речей не можна визнати нормальним з огляду на існування широкого попиту на діагностичний інструментарій та систему виховання у дітей 5-7 років власної гідності. Це обумовлює актуальність та своєчасність нашого дослідження, спрямованого на вивчення особливостей прояву самоповаги дітьми старшого дошкільного віку.

Згідно **другого завдання** дослідження було теоретично обґрунтовано педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО, спрямованого на виховання у дітей 5-7 років власної гідності. Формулюючи умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО, ми виходили з розуміння, що їх дотримання сприятимуть досягненню найбільш відповідної ситуації рішення та найкращого стану цього процесу. Упровадження в педагогічну практику оптимізаційних умов мають сприяти ефективному вихованню у

дітей старшого дошкільного віку власної гідності. Основними з них на етапі формування мають виступити:

1. Розширення, поглиблення і уточнення уявлень дітей старшого дошкільного віку про власну гідність – її суть та значення для успішного життя.

2. Формування у дітей інтересу до власної особистості, здатності до елементарного самоаналізу та більш-менш об'єктивної оцінки власних якостей, вчинків, поведінки, результатів діяльності.

3. Вправлення дошкільників в уміннях конструктивно на себе впливати, контролювати та регулювати власні дії, відновлювати позитивну рівновагу, орієнтуватися на совість як внутрішню етичну інстанцію.

4. Просвіта педагогів у сфері гідності, формування їхньої комунікативної компетентності, застосування з цією метою сучасних освітніх технологій.

Використання комплексу вказаних вище педагогічних умов сприятиме оптимізації освітнього процесу у ЗДО, розвитку уміння дітей старшого дошкільного віку орієнтуватися, діяти активно і впевнено, реалізовувати себе через творчу діяльність та якісне виконання завдань, поводитися самостійно та вдосконалювати власні уміння та якості, підтримувати себе у складних ситуаціях та відстоювати власну гідність.

За **третім завданням** визначено критерії, показники та компоненти, за якими оцінювалася міра вихованості у дітей старшого дошкільного віку власної гідності або самоповаги. До основних критеріїв оцінки міри сформованості самоповаги дітей 5-7 років життя було віднесено: здатність правильно самовизначатися у нових умовах; прагнення самовиражатися через творчу активність та реалізувати свої природні та набуті здібності; намагання вдосконалювати свої уміння, якості, ставлення, цінності; підтримувати себе у складних ситуаціях, відстоювати простір власного «Я», захищати себе та слабших за себе.

Структурними компонентами власної гідності дітей старшого дошкільного віку у дослідженні виступили: *когнітивний* (система знань та уявлень дитини про самоповагу та її роль в житті людини); *емоційно-ціннісний* (система цінностей, норм і правил поведінки; ставлення до гідності та людини як її носія); *поведінковий* (уміння і навички гідної поведінки); *рефлексивний* (аналіз, порівняння, оцінка, внесення коректив у свою життєдіяльність).

У відповідності з **четвертим завданням** схарактеризовано рівні вихованості у дошкільників власної гідності як базової якості особистості. Базуючись на визначених критеріях, показниках кожного та структурних компонентах, узагальнивши дані, отримані по кожній методиці констатувального експерименту, було виділено чотири рівні сформованості креативності як базової якості особистості – високий, оптимальний, середній і низький.

До *високого рівня* розвитку креативності було віднесено 22% досліджуваних 5-7 років, які добре орієнтуються в ситуаціях, вимогах, умовах, правильно їх аналізує та оцінює; виділяють головне-другорядне, безпечне-небезпечне, знайоме-незнайоме; приймають конструктивні рішення, витрачають на досягнення успіху мінімальний час. Вони намагаються реалізувати свій потенціал, самовиразитися через творчі ідеї та дії; знають свої основні чесноти і вади, поважають себе, усвідомлюють свою значущість для рідних, вдосконалюють свої якості та поведінку. Ці діти охоче презентують свої можливості і досягнення, намагаються самоствердитися. Орієнтуються на високі стандарти якості. Не бояться помилися, вносять корективи в кінцевий результат. Діють самостійно, прагнуть відійти від зразків та шаблонів, ризикують, швидко відмовляються від непродуктивних дій. Дошкільники довіряють своїм можливостям, відповідають за свої рішення та вчинки, підтримують та захищають себе та інших. Відстоюють власну гідність та особисту територію.

До *оптимального рівня* розвитку уміння поважати й цінувати себе віднесено 28% дітей 5-7 років, які непогано орієнтуються у незвичних ситуаціях та умовах, аналізують, порівнюють, оцінюють можливі ризики. Виділяють головне і другорядне, знайоме і нове, безпечне та небезпечне. Поводяться вельми обачно, зважують свої дії. Докладають самостійних зусиль для досягнення бажаного успіху, не поспішають, діють обережно. Творчість виявляють дозовано, намагаються не ризикувати. Орієнтуються у своїх основних чеснотах і вадах, надають пріоритет першим. Розуміють своє значення для батьків та авторитетних інших, високо цінують себе, демонструють оточуючим свої можливості й досягнення, намагаються самоствердитися та отримати схвалення дорослих. Розраховують на визнання оточуючих людей. Самооцінка та очікування дещо завищені. Відстоюють власну гідність.

До *середнього рівня* сформованості самоповаги увійшли 38% досліджуваних старшого дошкільного віку, які втрачають рівновагу у ситуації неуспіху, плутаються у визначенні головного і другорядного, безпечного і небезпечного. Діють самостійно на початку діяльності, при зіткненні з труднощами звертаються за допомогою до дорослих. Прагнуть досягти успіху «малою кров'ю» і за будь-яку ціну, задовольняються посередньою якістю виконання. Елементи творчості використовують лише іноді, радше вдаються до прояву самодіяльності. Часто використовують зразок, намагаючись швидше досягти кінцевої мети. Потребують емоційної та інструментальної підтримки дорослого, розраховують на позитивну оцінку. Певною мірою цінують себе, можуть аргументувати, внаслідок яких якостей і рис можуть досягти успіху. Самооцінка непевна, ситуаційна, залежить від думки дорослого.

До *низького рівня* розвитку власної гідності віднесено 12% дітей 5-7 років, які надають перевагу виконанню знайомих завдань. Незнайомі завдання їх лякають, викликають емоційну напругу, небажання діяти. Уникають творчої діяльності, не готові ризикувати. Не здатні самі

проаналізувати та оцінити умови і вимоги, сподіваються на допомогу дорослих, без неї практично не працюють. Орієнтуються на зразки і шаблони, намагаються виконати, як вимагають дорослі, як треба. Бояться помилитися, зробити неправильно. Оцінюючи власні чесноти і вади, апелюють до думки батьків та вихователів. Прагнуть не стільки домогтися успіху, скільки уникнути неуспіху. Почуття самовартісності знаходиться на зародковому рівні, не вміють себе підтримати та захистити. Самооцінка та очікування неадекватні, занижені. Багато часу проводить наодинці, спостерігаючи за подіями збоку.

За п'ятим завданням дослідження розроблено систему виховання у дітей 5-7 років власної гідності, яка передбачала експериментальну взаємодію з дітьми старшого дошкільного віку та вихователями ЗДО. Ефективність розвитку уміння себе поважати підвищувалася завдяки використанню у роботі з дошкільниками тематичних бесід, використанню циклу вправ, моделюванню експериментальних ситуацій та творчих завдань, складанню правил гідної поведінки. Ефективність педагогічної діяльності покращувалася завдяки проведенню інформаційної роботи з педагогами, організації консультацій, спрямованих на чітке усвідомлення змісту понять «власна гідність», «самоповага», «самовизначення», «самореалізація», «саморозвиток», «самопідтримка» та створення в умовах ЗДО розвивального середовища.

Результати теоретико-експериментального дослідження не вичерпують широти постанови питання щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку власної гідності як базової якості особистості. Подальшого вивчення потребують питання дослідження особливостей прояву даної базової якості особистості у дошкільників 2-5 років, а також створення методичного забезпечення процесу виховання власної гідності у ЗДО різних типів (відкритих та закритих).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук А. М. Індивідуалізація освітнього простору в ДНЗ: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. спеціальності «Дошкільна освіта»/А. М. Аніщук.- Ніжин: НДУ. ім. М. Гоголя, 2017. – 202с.
2. Бабійчук В. Н. Передовий педагогічний досвід. Формування соціальної компетентності дошкільників засобами сюжетно-рольової гри/ В.Н. Бабійчук. К.,2011 115с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. А. М. Богуш. К. : Видавництво, 2012. 26 с.
4. Байер О.М. Розвиток саморегуляції старших дошкільників у взаємодії з дорослими та однолітками: автореф. дис. на здобуття вч. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "Вікова та педагогічна психологія»/ Байер О. М. К.,2008. – 22с. 2000
5. Безверхий О.С. Розвиток моральної саморегуляції у молодшому шкільному віці: дис....канд. психол. наук / Безверхий Олег Станіславович. Вінниця. 2001. 261 с.
6. Безкоровайна О.В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: Монографія. Рівне: РДГУ. Видавець Олег Зень. 2009. 470 с.
7. Бех, І.Д.. Почуття гідності у духовному розвитку особистості/ *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* К. 2008. №1(12). С. 5–18
8. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.І Особистісно орієнтований підхід: теоретико_технологічні засади. К.: Либідь. 2003. 280 с.
9. Беленька Г. В. Особистість випускника дитсадка: базові якості/ Г. В. Беленька //Дошкільне виховання. 2015. №7. 11-15.
10. Беленька Г.В. Підготовка фахівців для дошкільної галузі: стратегія змін. Молодий вчений. 2017. №3.2 (43.2). С.1-3]

11. .Богуш А.М. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку/ А.М.Богуш, О.С. Монке. Одеса: ПНЦ АПН України.2002.239 с.

12. Борисова В. Н. Ребенок старшего дошкольного возраста как субъект деятельности в процессе взаимодействия с окружающими/В. Н. Борисова, Т. А. Макарова// Научно-методический журнал «Концепт».– Тернопіль, 2015. – С. 381–385.

13. Боришевський, М.Й., Киричук, О.І . Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Тези доповідей та матеріали Міжнародної особливості соціально-практичної конференції «Ментальність. Духовність»*, (Луцьк, 18-23 червня 1994 р.). (Частина 1). (Розділ 3, с. 406-408). Київ-Луцьк.

14. Бугерко Я. Буттєвість духовності в оптиці методологічного аналізу. Психологія і суспільство. 2017. № 1 (67). С. 62–72.

15.Вереїна Л.В. Формування позитивної емоційної орієнтації Я-образу засобами психокорекції: дис ... кандпсихоло. Наук. Луганськ. 2003. 180 с.

16.Главінська О.В. Вплив низької навчальної успішності на становлення самооцінки школяра: дис....кан.психол.наук. К. 2002. 210 с.

17.Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.:Лібідь. 1997. 376 с.

18.Горбатих, В.В. Індивідуальні особливості самоствавлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій: Дис. канд. психол. наук. Київ. 2019. 254 с.

19. Гордєєва Ж.В. Розвиток регулятивної функції самооцінки у дошкільного і молодшого шкільного віку: автореф. дис. на здобуття вч. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна і вікова психологія»/Гордєєва Ж.В. – К.,2007. – 24с.

20. Гордєєва Ж. М. Формування самооцінки в дітей дошкільного віку /Ж.М. Гордєєва. – Х.: Видавничий дім «Слово», 2002. –50с.

21. .Готовність дитини до школи/ упоряд. Л. Богуславська, С. Гончаренко, Л. Кондратенко. К.2004. 112 с.
22. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: моногр. /А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, А.П. Печенко/ наук. ред А.М.Богуш ; заг. ред Н.В.ГШавриш. Луганськ: Альма-матер. 2006. 368 с.
23. Діхтяренко З.М. Виховання наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності: автореф. дис.... к. п.н.. К.2008. 20 с.
24. Долгова В. И. Формирование самооценки у детей старшего дошкольного возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт»/ В. И. Долгова, О. И. Кузнецова. 2016. Т. 44. С. 65–72.
25. Долинна О. Формування у дитини морально-вольових якостей// Дошкільне виховання. 1989. № 4. С.6-7
26. Долинна О., Низковська О. Самостійна діяльність дітей у дошкільному закладі//Вихователь-методист дошкільного закладу. 2010. №1. С.34-36
27. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис. на здобуття вч. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "Вікова та педагогічна психологія"/ Дятленко Н. М. К . 2002. 187 с
28. Єрмакова. Н.О. Психологофізичні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці: авторе. Дисканд. психол. наук. К. 2008. 20 с.
29. Заболоцька С. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників: дис.....к. психол. Н. Дрогобич. 2013. 258 с.
30. Закалик Г.М., Терлецька Ю. М., Шувар Н.М. Психологія розвитку та успіху особистості. Львів: Львівська політехніка, 2019. 488 с.
31. Золотоверх В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку./Дефектологія. 2004. №4. С.18-22.
Іванов М. А. Саморегуляція у взаємодії//Введення в практичну соціальну

психологію: навч. посіб. для вищих навч. закл. / М. А. Іванов, Б. М. Майстрів.- М., 1996.- 144 с.

32. Зязюн І.В.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. К.: МАУП. 2000 . 312 с

33. Зязюн І.А. Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості /Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України/ Ч.2. Харків: «ОВС».2002. 416 с .

34. Індивідуалізація виховання дошкільника : навч. посіб. / С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко, О. О. Вовчик-Блакитна [та ін.]. К. : Наукова думка., 2007. 200с..

35. Кислашко О. П., Сіданіч У. Л. Християнські чесноти особистості: навч. посіб. К.: Духовна вісь. 2017. 448 с.

36. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб./наук. ред. О.Л.Кононко. К.: Ред журн. «Дошкільне виховання. 2003. 243 с.

37. Кононко Е.Л. Условия эффективного использования педагогической оценки в учебно-воспитательном процессе б. К.: КГИУУ, 1990. 48 с.

38. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2009. – 208 с.

39. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток: навч. посіб. для вищ.навч. закладів/ О. Л. Кононко.- К. Освіта, 1998. – 255 с.

40. Кононко О.Л. Плекаємо в малечі почуття самовартісності: Навч.-метод. Посібник.-К.: Наш часа; Х.: Ранок. 2010.. 207 с.

41. Кононко О.Л. У витоків власної гідності дошкільника// Вихователь-методист дошкільного закладу. № 8. 2022. С. 4 -11

42. Кононко О.Л. Готовність майбутніх педагогів до виховання власної гідності у дітей старшого дошкільного віку/ Вісник Глухівського

національного педагогічного університету імені О. Довженка. Педагогічні науки .Випуск № . 2023. С.

43. Кононко О.Л. Гідність: феноменологія та особливості розвитку у дошкільному дитинстві. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя .Серія «Психолого-педагогічні науки»/ за заг. ред. проф. Є.І.Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя. 2024. № С.

44. Кондзьолка В.В. Нариси історії античної філософії. Підручник. Львів. Львівський ун-т. 2019. 259 с.

45. Кравченко Т.В. Допомога батькам у вихованні дітей: ? Метод рек для соц. Працівників. К.: ДЦССМ. 2004. 100 с.

46. Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я – дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психологічного розвитку. Київ: Нора-Прінт, 2006. 108 с.

47. Лапченко І. О.. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку [Текст] : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Лапченко Інна Олександрівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2006.- 237 арк.

48. Лопатіна О., Скребцова М. 50 уроків про чесноти для занять з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Харків: Видавнича група «Основа», 2009. 238 с.

49. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку “Скарбниця моралі” / Л. В. Лохвицька –Тернопіль: Мандрівець, 2014. –128 с.

50. Лісовець О.В .Становлення та виховання у дошкільників самостійності як провідної риси особистості. Соціально-моральне виховання дошкільника: навч.-метод. Посіб. Для студ. Пед. Спец. / Укл.: О. Л. Кононко, Н. П. Пихтіна, С. І. Матвієнко, А. М. Аніщук, Л. В. Бобро, О. В. Лісовець; за заг. Ред. О. Л. Кононко. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 415 с.

51. Мазаракі А.А. Модернізація вищої освіти на основі інноваційних технологій. /Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України/ Ч.2. Харків: «ОВС».2002. 416 с .

52. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. К. : Вид. ТОВ “КММ”. 2006. 240 с.

53.Мельник І.С. Особливості впливу взаємин з дорослими та однолітками на самооцінку старшого дошкільника: автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "Вікова та педагогічна психологія»/ Мельник І.С. – К.,2010. – 22с.

54. Мішечкіна М.Є. Педагогічна оцінка як умова формування у дітей впевненості у собі/ Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед.ун-ту. Пед. Науки. 2004. №3. С.175-183

55 Олійник Л. Я працюю з малюками. Планування та діагностика в першій молодшій групі дошкільного навчального закладу / Л.М. Олійник, І.А. Романюк. Харків, 2007. 36 с.

56. Олійник О. О. Психологічні умови формування самооцінки у старших дошкільників: автореф. дис. на здобуття вч. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна і вікова психологія»/ Олійник О.О. Х. 2010. 22с.

57. Онуфрієва, Л. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій. *Проблеми сучасної психології* . 2013. Вип. 22. К. С. 396–412.

58.Пасініченко А.В. Становлення статусу дітей у групі на етапі переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.: дис. канд. Психол. Наук. К.: 2003. 186 с.

59. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості: Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2020. Вип. 12(57). С. 79-89

60. Папітченко, Л.В. Філософсько-психологічні аспекти зародження феномену гідності особистості від античності до епохи Відродження. *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип. 15. С.180–186.

61. Папітченко, Л.В. Гідність як смисложиттєва цінність сучасної особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2020 . №1(17). С.

62. Поніманська Т. Гуманність: ціннісний аспект. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят//Дошкільнє виховання. 2002. №4. С. 3-5.

63..Психологічні виміри особистісної взаємодії суб»єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: Монографія / За наук. ред академіка НАПН України С.Д.Максименка. К.: Видавничий Дім Слдово. 220 с.

64. Психология жизненного успеха: опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций /Л.В. Сохань, Е.И. Головаха и др. НАН Украины. Ин-т социологии. К. 1995. 150 с.

65.Рейнпольська О.Д. Теоретико-методичні засади формування у дошкільників ціннісного само ставлення: автореф. докт. дис.. К., 2021. 42 с.

66. Світлична С. П. Виховання ціннісного ставлення до себе у старших дошкільників засобами народної педагогіки Слобожанщини: автореф. дис. на здобуття вч. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Дошкільна освіта»/Світлична С. П. – К.,2010. – 22с.

67.Серебренкова-Миготина, С.А. Гідність як об»єкт соціально-естетичного досягнення: Автореф. дис. канд. філософ. наук. Київ. 1993. 20 с.

68.Сковорода Г. Буквар миру. Харків. Вид-во КСД. 2022. 320с.

69. Тищенко С.П. Развитие внутреннего мира ребенка// Воспитание детей дошкольного возраста/Под ред..Л.Н.Проколиенко.-К.: Рад.школ, 1990. С.40-82

70. Татенко В. Методологія суб»єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. – К. : Міленіум, 2017. – 184 с.

71.Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стер. К.: Академвидав. 2009.500 с.

72.Чиренко Н. В. Виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні: автореф. дис.канд пед. Наук. К, 2012. 19 с.

73. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар Харків : Прапор, 2005. 640 с.

74 .Щербай І. Принципи і методи дослідження прав і свобод людини, її гідності. /Вісник Націон. Ун-ту Львівська політехніка. Серія «Юридичні науки». №2(30). 2021. С.116- 119

75. Щербатюк, Б.А., Стахмич О.В. (2017). Гідність як особистісна і соціальна цінність. *Український психологічний журнал*. 2017. №1(3). С. 177–187.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Методи до когнітивного компоненту власної гідності

Бесіда 1. «Гідність та її роль в житті»

Метод використовувався в ході індивідуального спілкування з кожним досліджуваним 5-7 років. Дітям належало відповісти на сім запитань закритого і відкритого характеру, які дозволяли одержати інформацію щодо уявлень про гідність як базову якість особистості. Нижче наведено основні запитання:

1. «Поважати себе» означає:
 - приймати себе без засудження;
 - визнавати власну цінність;
 - відстоювати свою точку зору, простір свого «Я»;
 - обирати лише те, що для тебе важливе?
- 2 В чому проявляється самоповага?
3. Чим відрізняється висока самоповага від низької?
4. Що таке гідна поведінка?
5. За що найбільше цінують людину?
6. Які уміння формуються в пошуково-дослідницькій діяльності?
7. За що поважає себе людина в процесі дослідницької діяльності?

Усього було проаналізовано 98 відповідей, які характеризували систему знань дітей старшого дошкільного віку про досліджуваний феномен

Бесіда 2. «Ти –гідна людина?»

Форма проведення індивідуальна. Дитина відповідала на шість запитань відкритого характеру. Вони спрямовувалися на з'ясування особливостей уявлень дітей старшого дошкільного віку про вміння адекватно оцінювати власну гідність, називати найбільш характерні ознаки гідної поведінки, з інтересом ставитись до пошукової діяльності, здатність

варіювати та урізноманітнювати свої дії, орієнтуватись на високі еталони якості виконання пошукового завдання, проявляти творче мислення та кмітливість. Нижче наведено основні запитання:

1. Ти себе поважаєш?
2. За що ти себе поважаєш найбільше?
3. За що ти себе не поважаєш?
4. Ти поводишся гідно з усіма людьми?
5. Що ти особливо цінуєш в собі при виконанні дослідницьких завдань?
6. Чого ти мрієш досягти у пошуково-дослідницькій діяльності?

Усього було проаналізовано 84 відповіді дошкільників, що дозволило отримати важливі дані про звичку поводитись гідно під час виконання пошуково-дослідницької діяльності.

Додаток 2.

Метод до мотиваційно-ціннісного компоненту власної гідності

Використано метод незакінчених речень, який дозволив з'ясувати систему цінностей дитини, її ставлення до власної гідності як до цінності, провідні мотиви пошуково-дослідницької діяльності, які спонукають діяти самостійно, наполегливо, доводити розпочате до кінця та досягати успіху. Форма проведення – індивідуальна. Кожній дитині пропонувалося завершити сім розпочатих речень, пов'язаних з її здатністю проявляти гідність у процесі дослідницької діяльності. Усього проаналізовано 112 кінцівок оповідань. Вихователь пропонує дітям придумати закінчення до кожного з семи розпочатих речень. Він фіксує відповіді дітей у зошит або записує їх на диктофон. Варіанти розпочатих речень:

1. Я поважаю себе тому, що
2. Я почуваюся невпевнено, коли...
3. Поводитись гідно означає
4. Мене особливо цінують ...
5. Мені подобається дослідницька діяльність тим, що

- 6. Мрію досягти.....
- 7. Моя неповторність полягає у тому.....
- 8. Я відстоюю свою гідність.....

Ця проєктивна методика дозволила одержати відомості про уміння дітей старшого дошкільного віку поважати себе, почуватися впевнено, поводитися гідно, цінувати себе, позитивно ставитись до пошуково-дослідницьких завдань, досягти в ній високих результатів, визначити, в чому полягає її неповторність та як саме вона відстоює власну гідність

Додаток 3.

Методи до поведінкового компоненту власної гідності

В ході констатувального експерименту визначалися особливості розвитку у дітей 5-7 років умінь і навичок гідної поведінки було застосовано два методи - спостереження та моделювання ситуації морального вибору.

Спостереження

Спостереження здійснювалося під час виконання дітьми старшого дошкільного віку завдань з дослідницької діяльності. В ході виконання завдань вони оволодівали вмінням діяти самостійно, фантазувати, власноруч варіювати способи дій, розвивати творче мислення, виявляти здорову міру ризику, вчиняти наполегливо, планувати свою діяльність та доводити її до кінця. За кожним досліджуваним 5-7 років проводилося по три цілеспрямованих спостереження, що уможливило отримання інформації про особливості прояву кожним з них власної гідності. Усього було проаналізовано 52 протоколи спостережень. У протоколі вказується прізвище, ім'я, вік досліджуваного та дата проведення спостереження. Зразок протоколу спостережень наведено нижче.

Коломієць Наталя, 5.6. 24.02.2025 р.

Самоповага	Самооцінка	Саморегуляція	Відстоювання гідності

Моделювання ситуації морального вибору

Досліджуваним пропонувалося виконати завдання пошуково-дослідницького характеру. Вони за власним бажанням здійснювали вибір складності виконання роботи. Пропонувались три варіанти виконання: складний, середньої складності та легкий. Легкий варіант передбачав наявність зразка, орієнтація на який спрощувала процес досягнення мети, допомагала швидко впоратися із завданням. Середній варіант передбачав можливість використати дві підказки експериментатора, які певною мірою полегшували процес досягнення кінцевої мети. Складний варіант виконання завдання був розрахований на самостійне виконання роботи, він не передбачав ніякої допомоги дорослого. У протоколах спостережень фіксувалися: вибір дошкільником варіанту завдання, характер самостійних та наполегливих дій, емоційний настрій протягом виконання усієї роботи, якісне виконання завдання; успішне досягнення кінцевої мети, адекватність самооцінки (результату, процесу та вкладених особистісних зусиль). Зразок протоколу наведено нижче.

Коломієць Наталя, 5.6. 12.03.2025 р.

Обраний варіант	Самостійність дій	Якість результату	Адекватність самооцінки

Методи до рефлексивного компоненту власної гідності

Використано метод бесіди під назвою «Самоаналіз». Він дозволив зафіксувати здатність дитини самостійно розмірковувати, критично аналізувати та адекватно оцінювати власні вчинки, досягнення, якості, здібності. Проводився в індивідуальній формі. З цією метою дошкільникам пропонувалося відповісти на сім запитань відкритого характеру, які уможливили одержання вільних відповідей, заснованих на власному досвіді, створених своїми словами. Запитання торкалися умінь поважати, критикувати себе, регулювати власну діяльність, самостверджуватись та оцінювати процес та результат пошукової діяльності. Перелік запитань наводиться нижче.

Бесіда «Самоаналіз»

1. Як ти виражаєш повагу до інших людей?
2. У який спосіб ти проявляєш самоповагу?
3. Чи часто ти критикуєш інших?
4. Чи здатний до самокритики?
5. Як відстоюєш власну гідність?
6. Ти вмієш контролювати власну діяльність?
7. Як ти самостверджуєшся?

Усього проаналізовано 98 відповідей досліджуваних 5-7 років, що уможливило отримання широкої й цікавої інформації, яка разом з попередньою дозволить визначити рівні розвитку у них власної гідності.